

DOWN TO **earth**

milieu | mensen | meningen

 milieudefensie
voor veranderaars

Uitgave vereniging Milieudefensie
Friends of the Earth Nederland
jaargang 11 | oktober 2020

61

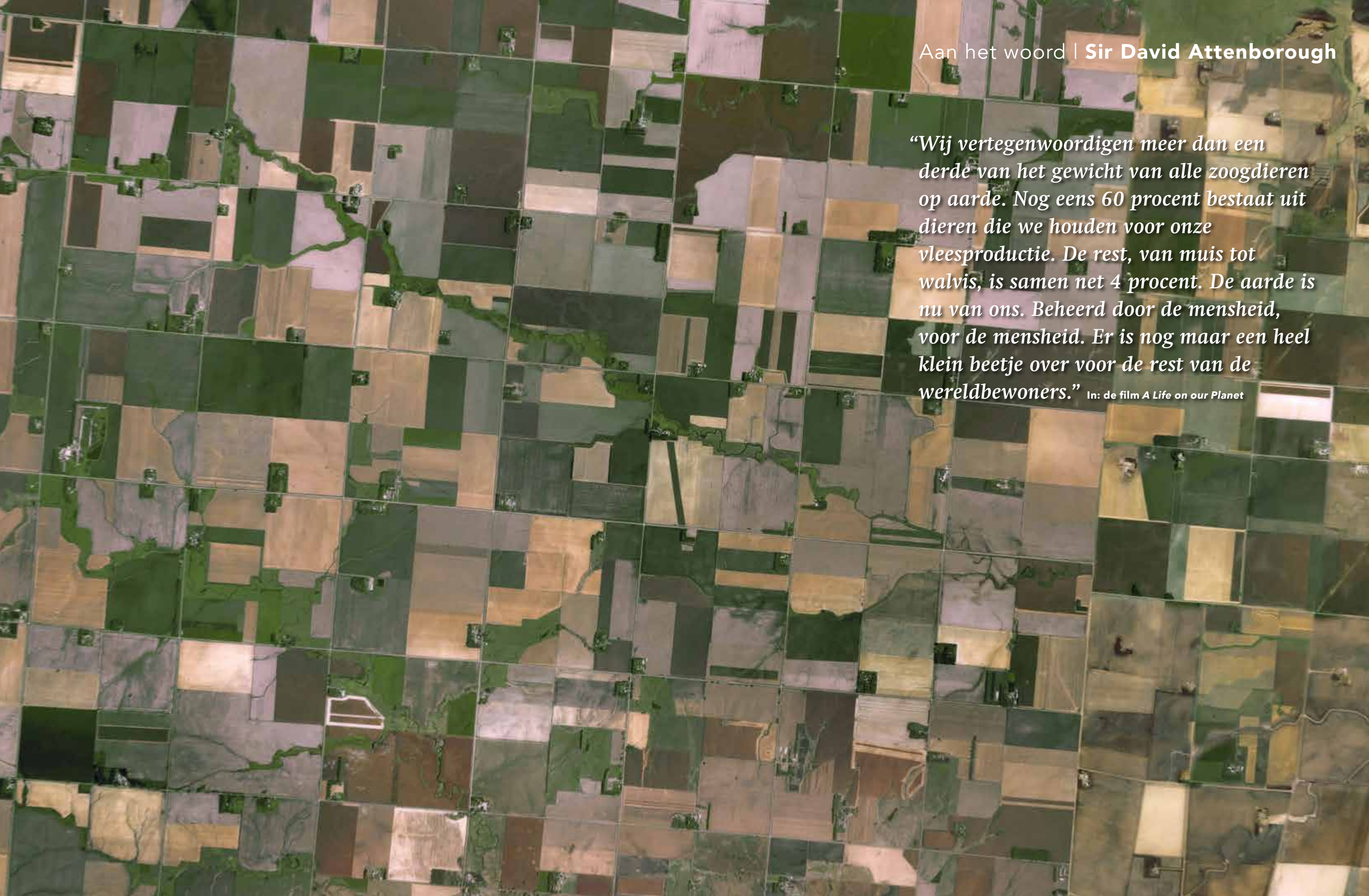
De nachttrein verover't terrein

op de luchtvaart

KLIMAATZAAK
in december staat
Shell voor de rechter

WIE BETAALT
de rekening
van onze vervuilers?

SAMEN
bouwen aan één
sociale beweging

Aan het woord | **Sir David Attenborough**

“Wij vertegenwoordigen meer dan een derde van het gewicht van alle zoogdieren op aarde. Nog eens 60 procent bestaat uit dieren die we houden voor onze vleesproductie. De rest, van muis tot walvis, is samen net 4 procent. De aarde is nu van ons. Beheerd door de mensheid, voor de mensheid. Er is nog maar een heel klein beetje over voor de rest van de wereldbewoners.”

In: de film *A Life on our Planet*

1. Rinske Bijl, *De Activist*. 2. Vincent Bijlo, *column*. 3. Michiel Bussink, *Recept*. 4. Carolien Ceton, *hoofredacteur*. 5. Robert Elsing, *fotograaf*. 6. Daniel Gomez, *fotograaf*. 7. Renske de Greef, *strip*. 8. Sarah Haaij, *freelancer*. 9. Rosa Hofgärtner, *freelancer*. 10. Katja Keuchenius, *freelancer*. 11. Wendy Koops, *Media*. 12. Marjan Peters, *art-direction en vormgeving*. 13. Maarten van der Schaaf, *freelancer*. 14. Bas van der Schot, *cartoon*. 15. Thomas van Slobbe, *column*. 16. Pépé Smit, *illustrator*. 17. Roos van Tongerlo, *redacteur*. 18. Myrthe Verweij, *Kort*. 19. Berna van Vilsteren, *freelancer*. 20. Hans Wetzels, *freelancer*. 21. Hilde Wijnen, *Consument*.

Collectief denken 8

Advocaat Paloma Costa Oliveira wacht op de revolutie die zich aan het ontfouten is in de Amazone, vooral onder jongeren. “Zij komen samen om hun land te beschermen. Waarom kunnen wij niet hetzelfde doen voor onze aarde?”

18 Staatssteun voor vervuilers

Nederland steunt voor miljarden de fossiele industrie in binnen- én buitenland. Met het verstrekken van goedkope leningen aan projecten in landen als Tsjad of Mozambique, bijvoorbeeld. Die lopen kans straks met een enorme schuld te blijven zitten. Ze zullen nog decennia nodig hebben om de investeringen terug te verdienen, maar die tijd is er volgens het Parijs-akkoord helemaal niet meer.

30 Einde oefening voor de Lutkemeerpolder?

Amsterdam heeft aangekondigd haar economie circulair te willen maken, maar de biologische akkers van de Lutkemeerpolder moeten plaatsmaken voor een bedrijventerrein. Terwijl de graafmachines met hun werk zijn begonnen, is het verzet nog altijd niet verstomd.

34 Hun strijd, onze strijd

Wat ooit één grote, progressieve beweging was, is sinds de jaren ‘90 uit elkaar gevallen in allemaal losse – elkaar al dan niet bestrijdende – clubs. De hoogste tijd om weer aansluiting te zoeken bij elkaar. Want “die verkokering: het is gewoon bullshit. We vechten voor hetzelfde.”

14 Nu is de beurt aan Shell

Advocaat Roger Cox heeft het altijd zeker geweten: een probleem zo ernstig en zo groot als klimaatverandering, daar heeft het recht een antwoord op. In 2015 won hij de Urgenda klimaatzaak tegen de Nederlandse Staat. Aanstaaende december staat hij – namens Milieudefensie en 17.000 mede-eisers – in de rechtbank tegenover Shell.

Tekst: Rinske Bijl
Beeld: Robert Elsing

23 De Activist Shell voor de rechter

Shell veroorzaakt wereldwijd grote schade aan het milieu en klimaat. In Nigeria bijvoorbeeld, waar ze volgens Taiwo Feyisipo nog altijd hun rotzooi niet hebben opgeruimd. En in de Filipijnen, waar Cesar Taguba de rivieren zwart ziet kleuren. In Nederland staat Shell daarom voor de rechter. En daar kunnen we ons maar beter goed op voorbereiden, vindt theatermaker Rebekka de Wit.

24 De schoonheid van het (nacht)treinreizen

Bespottelijk goedkope vliegtickets maakten een eind aan de Europese nachttrein. De Oostenrijkers lieten het er niet bij zitten en bouwden met moeite een nieuw netwerk op. Inmiddels zijn er weer nachtverbindingen naar Hamburg, Berlijn, München, Düsseldorf, Zwitserland, Italië en vanaf december ook Amsterdam. Nu overweegt zelfs luchtvaartgigant Air France-KLM om op korte trajecten treinen in te zetten. Verstokt nachttreinreiziger Hans Wetzels kan zijn geluk niet op.

22 Nieuw: Renske Stript

Zelf vegaburgers eten – maar je kat volstoppen met vlees uit blik. Een zonnepaneel op je dak leggen – en dan hele avonden gaan zitten Netflixen. Wat te doen? Renske de Greef gaat voor ons op onderzoek.

38 Baktivisme

Lisa Jansen, ook wel bekend als de taartenbakkende Big Vegan Sister, zet zich van kleins af aan al in voor een betere wereld. Dat ging niet altijd even gemakkelijk, tot ze haar eigen platform begon. Ze schreef een handleiding voor activisten in de dop, die simpelweg niet weten waar ze moeten beginnen.

en verder

- 02 Aan het woord: David Attenborough
- 07 Brieven
- 07 Schot
- 10 Kort
- 12 Groene maatregelen
- 13 Commentaar: BTS
- 22 Strip
- 40 Recensie: *De begaafde haring*
- 41 Media: *I am Greta*
- 43 Recept: Aardperen met salieboter en hazelnoten
- 44 Consument: Huisdieren
- 47 Vincent Bijlo belt een Aap

Wil je ook een leefbare
aarde voor iedereen?

Doe een Toegift.

Iedereen maakt zich in zijn leven wel
ergens sterk voor. Gewoon omdat we dat
belangrijk vinden. Maar wat als je er zelf
niet meer bent? Met een toegift kun je
nog één keer opkomen voor de dingen
die jij belangrijk vindt. Geef een schone,
gezonde en eerlijke wereld door aan de
mensen om wie je geeft.

► **Wil je meer weten over
nalaten aan Milieudefensie?**

Vraag de brochure aan en ga
in gesprek met Esther Martens.
esther.martens@milieudefensie.nl
of bel 020 5507 424

milieudefensie.nl/toegift

Waarom wij nalaten aan Milieudefensie

Voor ons is het altijd belangrijk geweest wat er in de
wereld gebeurt. Hoe kan het beter? En wat kunnen
wij er aan bijdragen?

Sinds de jaren 80 zijn we lid van Milieudefensie.
Al voordat we kinderen kregen, hebben we
Milieudefensie opgenomen in ons testament. Onze
kinderen vinden het prima dat dat zo gebleven is.

Het verhaal over eerlijk omschakelen spreekt ons erg aan.
Het is nog een hele uitdaging om ervoor te zorgen dat
duurzaamheid betaalbaar is voor iedereen.

Milieudefensie laat echt zien dat het anders kan.

Veel mensen voelen zich machteloos; wat kan ik doen in
mijn eentje? We vinden het belangrijk dat Milieudefensie
voldoende middelen heeft. Dat moet wel van mensen
komen. In een vereniging doet ieder wat ie kan. De een
geeft tijd, de ander geld.

Klimaatverandering moet je in samenhang bekijken. Door
na te laten aan Milieudefensie vergroten we de kans dat
iedereen een goed leven op deze aarde heeft.

Marc en Arnie zijn al sinds de jaren 80 lid
en steunen ons met een Toegift

Wil je iets kwijt? Schroom niet en schrijf ons. We houden ons
het recht voor brieven te selecteren of in te korten. Reageren kan
via e-mail: redactie@downtoearthmagazine.nl of per post:
Postbus 19199, 1000 GD Amsterdam.

Klein beginnen

De virtuele ALV was met extra koffie prima te volgen, al was
het vroeg op hier in de VS. Ik stem hier op de piepkleine
Groene Partij, die niet aan de macht gaat komen, maar het
milieu als leidraad heeft. Je kunt op twee manieren stemmen
in het leven: omdat je wilt winnen, of omdat je iets wilt ver-
anderen. Een beetje aandacht voor de partij in de marge kan
geen kwaad. Sommige veranderingen beginnen klein.

Ineke Groenwold

Lul

In 'Een beter milieu begint niet bij jezelf' (*Down to Earth* #60)
zegt klimaatjournalist Jaap Tielbeke: "Dat vingerwijzen is
zoiets Nederlands. Ik wil gewoon een wet die terrasverwar-
mers verbiedt. Dan ben ik geen lul." Met andere woorden: als
de politiek wetten maakt die alles verbieden wat slecht is
voor het klimaat, hoeven wij, burgers, elkaar niet meer ter
verantwoording te roepen en ons slechts te houden aan wat
de politiek ons voorschrijft. Ten eerste vergeet Tielbeke dat
verzet begint bij bewustwording van eigen gedrag. Ten
tweede komt de politiek pas in beweging als het verzet zo
massaal is, dat het niet meer te ontkennen valt. Daar gaat
een heel traject van bewustwording aan vooraf. En ten derde:
willen wij een samenleving die zo door en door wettelijk
gereguleerd is, dat de handhaving van die wetten een bureau-
cratie oplevert waar George Orwell ons voor waarschuwde?
Dan ben ik toch liever die lul die eerst zijn eigen gedrag
probeert te veranderen en pas daarna anderen probeert te
overtuigen met het goede voorbeeld.

Fons Tel

Vingerwijzen

Heel goed, dat in de strip *Huidhonger voor gevorderden* (*Down to Earth* #60)
aandacht besteed wordt aan mensen wier familie
ver van Nederland woont. Niet alleen internationale studenten
maar ook bijvoorbeeld seizoenarbeiders of gevluchte
mensen verdienen meer aandacht, ook buiten de Covid-19
crisis om. Ik heb er echter moeite mee hoe Greta Thunbergs
boodschap aan de VN en onze politieke leiders omgetoverd
wordt tot een boodschap aan de individuele mens en indivi-
duele keuzes. Het was duidelijk niet Thunbergs bedoeling om
met de vinger op de individuele consument te wijzen, maar
om politieke verandering tweeweg te brengen. Zoals verderop
in *Down to Earth* wordt gezegd (p. 14-17): een beter milieu
begint niet bij jezelf. Het succes van Thunbergs acties ligt er
juist in dat ze dit gesnapt heeft. We hebben zulke mensen

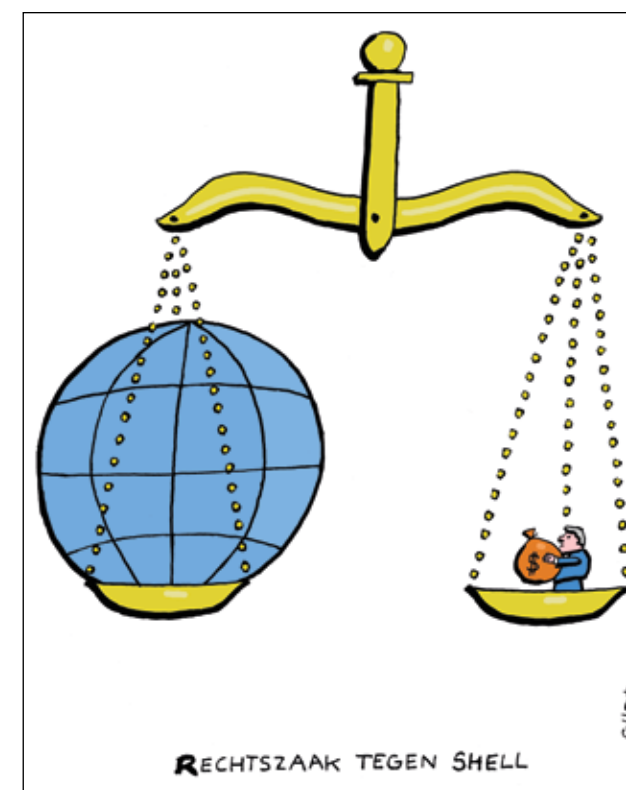
hard nodig en zijn er niet mee gediend als we ze tot maffe
goeddoeners verkleinen die met de vinger naar elkaar wijzen.

Anja uit Utrecht

Gamen

In *Down To Earth* #60 staat een interessant artikel over hoe
computerspellen met klimaatverandering omgaan. Het arti-
kel suggereert dat dit nauwelijks gebeurt, maar vermeldt wel
dat *Civilization 6: Gathering Storm* er iets aan doet. Het was leuk
geweest als de auteur ook had gekeken naar de geschiedenis
van dat spel, want het allereerste spel uit die serie, *Sid Meier's
Civilization* (1991) behandelde klimaatverandering al. Het is
waar, er viel – met betere technologie die weer schonere
energieproductie oplevert – wel iets aan te doen. Net zoals we
dat in de echte wereld hadden kunnen doen, als wij daar in
1991 mee waren begonnen.

Martijn Vos

Schot

“Verzet is optimisme”

Volgens advocaat en klimaatactivist Paloma Costa Oliveira komt de oplossing voor het klimaatprobleem uit het Amazonewoud. “Voor echte verandering hoeven we niet te wachten tot de jongeren van nu de nieuwe wereldleiders van morgen worden. Dat zijn we al.” Tekst Rosa Hofgärtner Beeld Pépé Smit

De Braziliaanse Paloma Costa Oliveira (28) werpt zich als advocaat op als verdediger van mensenrechten. Ze coördineert jongerendelegaties op klimaatconferenties en heeft haar eigen platform *Free The Future*, waarop ideeën worden uitgewisseld over hoe we het “einde van de wereld uit kunnen stellen”.

Hoe ziet je werk als advocaat eruit? “In een verdrag van de internationale arbeidsorganisatie ILO staat dat alle traditionele en inheemse gemeenschappen moeten worden geconsulteerd over ontwikkelingen in hun gebied. Dit verdrag, Conventie 169, is bindend en een van de belangrijkste rechten voor inheemse groepen. Ik ga langs bij bewoners om te vragen wat ze vinden van nieuwe projecten die gepland staan, denk bijvoorbeeld aan een nieuwe mijn of waterkrachtcentrale. Ik ben niet inheems, dus ik vind niet dat ik hen kan vertegenwoordigen. Maar ik kan jongeren wel over hun rechten vertellen, en ze uitleggen hoe ze die kunnen gebruiken om zichzelf te beschermen.”

Jongeren moeten het voortouw nemen in de klimaatbeweging? “Jongeren moet om hun mening worden gevraagd. Niet alleen omdat het over onze toekomst gaat, maar ook omdat ik geloof in de kracht van de jeugd. Jonge mensen hebben een groot aan-

passingsvermogen, ze zijn creatief en vernieuwend. Maar de manier waarop we nu betrokken worden, bevalt me niet. Als wij een mooi rapport maken van de veranderingen die wij willen zien, worden we leuk op de foto gezet met wat politici. Van onze ideeën zien we nooit meer wat terug. We moeten écht kunnen deelnemen aan besluitvorming en het werk van jongeren moet worden erkend als een baan. Al dat vrijwilligerswerk kost zoveel tijd; ik kan nooit eventjes een biertje drinken met vrienden. Maar we moeten wel, anders stevenen we af op massa-extinctie. Voor echte verandering hoeven we niet wachten tot de jongeren van nu de nieuwe wereldleiders van morgen worden. We zijn al leiders in onze regio’s en in de dingen die we doen. Zo moeten we ook behandeld worden.”

Greta Thunberg heeft jongeren over de hele wereld geïnspireerd. Jij zat naast haar tijdens haar beroemde ‘how dare you’-speech. Heeft ze jou ook beïnvloed? “We zijn hier in Zuid-Amerika al veel te lang bezig met het gevecht tegen klimaatverandering. In tegenstelling tot veel plekken in Europa is het voor ons n   al een gevaar voor ons leven. Ik maak me constant zorgen: de ene dag is het brandstichting, de volgende dag is er weer een inheemse activist vermoord. Dat gevecht zijn we niet begonnen door Greta of de internationale klimaatbeweging. Wat Greta wel heeft gedaan, is

een verbond smeden tussen jongeren over de hele wereld. Elk kind kan zien: ik kan meedoen en ik kan ook de straat opgaan, net als zij. Van dat momentum kunnen we gebruik maken.”

Hoe dan precies? “Door voor dezelfde dingen te vechten. Dat gebeurt nu bijvoorbeeld met het Mercosurverdrag: een handelsverdrag tussen Europa en Zuid-Amerika dat ook wel de *cars-for-beef-deal* genoemd wordt en alleen maar tot meer ontbossing zal leiden. Hoe kan je n   nog zo’n verdrag opstellen waarin de zorg voor de planeet niet wordt gewaarborgd? Ik weet dat ik de klimaatstakers in Europa aan mijn zijde heb om dit te stoppen. Het is een internationale deal, dus we moeten internationaal verzet bieden. Ook al leven we in een andere realiteit, het is nu vooral belangrijk dat we samen strijden. We hebben geen schijn van kans als we niet als wereldwijde gemeenschap samenkomen.”

Een andere realiteit? “Het is op dit moment niet overal even makkelijk om de straat op te gaan. Vorig jaar zijn een paar van mijn vrienden gearresteerd, ze werden verdacht van brandstichting in de Amazone terwijl zij het woud daar juist tegen beschermden. Europese activisten vragen soms: waarom gaan jullie in Brazilië niet massaal demonstreren? Dan denk ik: wauw, jullie hebben echt geen idee van de situatie hier. Het is al

niet makkelijk om een bus te nemen naar een protest, laat staan ergens naartoe te gaan waar je wordt begroet met traangas, wordt gearresteerd, een hoge boete krijgt of erger – vooral als je inheems bent.”

Zijn bedreigingen aan het adres van activisten het afgelopen jaar erger geworden? “Ja, natuurlijk. Met deze overheid... Wij moeten stiller zijn. Daarom probeer ik de strijd nu via het recht uit te vechten. Maar als mensen mij vragen of ik bang ben om activist te zijn in Brazilië, dan denk ik aan al die branden: dat is pas eng. Vergeleken met vorig jaar zijn die in aantal alleen maar toegenomen.”

Hoe kun je daarbij positief blijven? “Daar zijn mensen vaker verbaasd over. Het is iets wat ik van een inheemse leider heb geleerd. Hij vertelde mij: “Mijn volk heeft altijd taarten gebakken, we hebben onze omgeving geëerd, gedanst en gezongen, en dit is hoe

“We consumeren leven, zelfs ons eigen leven”

we ons al meer dan 500 jaar verzetten. Ik hoop dat jij hetzelfde kan doen.” Hun verzet is optimisme. We moeten niet vergeten dat er   ok goed nieuws is: er zijn zoveel bewegingen ontstaan het afgelopen jaar en elk kind ter wereld heeft nu minstens één keer het woord klimaat gehoord. De jongeren die ik bezoek in de inheemse gebieden beginnen nu hun eigen projecten en organisaties. Dit is de revolutie waar ik op wacht. De ideeën die nodig zijn om het klimaatprobleem op te lossen zullen van de mensen uit het Amazonewoud komen. Zij begrijpen wat collectief denken is.”

Hoe bedoel je? “De wereld wordt overladen met informatie en toch is er een gebrek aan wijsheid. Onze maatschappij is zo ver ‘ont-

wikkeld’ dat we overal wel een snufje voor hebben bedacht, maar ondertussen zijn we vergeten te reflecteren. We hebben geleerd te vergaren en te consumeren, en zijn het verleerd om aan de lange termijn te denken. We consumeren leven, zelfs ons eigen leven. Wanneer ik met jongeren uit de Amazone praat, merk ik dat ze altijd bezig zijn met het collectieve belang. Als ze het hebben over eten of over een baan, gaat het altijd over hoe ze zo veel mogelijk voor andere mensen en hun omgeving kunnen betekenen. Ze hebben het woud al eeuwenlang beschermd en worden nog steeds onderdrukt. Ze zijn kwetsbaar en sterk tegelijkertijd, ze komen samen om hun land te beschermen. Waarom kunnen wij niet hetzelfde doen voor onze aarde?”   

WERELD

Olie- en gaspijpleidingen uit de gratie

Twee van de grootste energiebedrijven van de Verenigde Staten kondigden in juli aan dat ze niet verder gaan met de aanleg van de *Atlantic Coast Pipeline*. De gaspijp-leiding, die al 6 jaar in voorbereiding was, zou bijna 1.000 kilometer lang worden en het Appalachegebergte doorkruisen. Rechtszaken, vooral door milieuorganisaties, deden de kosten en onzekerheden te zeer oplopen. Advocate Giannetti van de Natural Resources Defense Council is opgelucht: “De kostbare en onnodige Atlantische Kust Pijpleiding zou langs het hele traject water-

stromen en gemeenschappen hebben bedreigd”, zegt ze in *The New York Times*. “Nu Dominion en Duke Energy van deze vieze pijpleiding afstappen, is het tijd dat ze meer investeren in energie-efficiëntie, wind- en zonne-energie. Dat zorgt voor banen en een betere toekomst voor iedereen.” *The Houston Chronicle* signaleert een trend waarbij financiers steeds minder trek hebben in pijpleidingprojecten. Door rechts-zaken lopen de toch al hoge kosten op, en door klimaatbeleid en een dalende vraag naar olie – mede door de corona pandemie – zijn de opbrengsten onzeker.

CURAÇAO

Overname Isla raffinaderij opnieuw mislukt

De Zwitserse Klesch Group gaat de Isla olieraffinaderij op Curacao toch niet overnemen. Eerder liepen onderhandelingen met geïnteresseerde kopers uit China, de VS en Nederland al op niets uit. De raffinaderij ligt al anderhalf jaar stil, sinds de exploi-tatie-overeenkomst tussen Curaçao en het Venezolaanse PdVSA afliep. Curaçao betaalde de werknemers intussen door, maar nu de overname door Klesch mede door de coronacrisis is mislukt, is de helft van de werknemers alsnog ontslagen. Of de raffina-derij ooit weer open gaat is nog maar de vraag. In Venezuela, waar de olie vandaan moet komen, blijft het onrustig. De raffina-derij zelf is zwaar verouderd en slecht onderhouden. Een onder-zoeksbureau schatte eerder de kosten van modernisering op 3 miljard dollar, meldt de NOS. De raffinaderij is omstreden vanwege luchtvervuiling met zwavel-dioxide en fijnstof, maar was ook een belangrijke werkgever. De overheid gaat op zoek naar een nieuwe overnamekandidaat.

Nederland: Natuurmonumenten tekent hoger beroep aan tegen vergunning garnalenvisserij in de Ooster- en Westerschelde **+++ Operatie ‘spatplastic’** roept winkels op geen waterballonnen meer te verkopen, die eindigen immers bijna altijd als zwerfafval **+++ Denemarken:** Klimaatdoel van 70 procent minder uitstoot in 2030 gaat prima samen met welvaart **+++ Europa:** Zwakke wetgeving houdt vraag naar tijger-producten en handel in levende tijgers in stand, concludeert het Wereld Natuurfonds **+++ Wereld:** 2 op de 5 plantensoorten dreigen uit te sterven, concluderen 210 onderzoekers uit 42 landen onder leiding van de Britse *Royal Botanical Gardens* **+++** De populaties migrerende zoetwater-

KAMEROEN

Houtkap toegestaan in Ebo-bos

De Kameroense overheid heeft een stuk van bijna 70.000 hectare van het Ebo-regen-woud opengesteld voor houtkap. Milieu-organisaties en lokale gemeenschappen – de Banen – veroordelen het besluit. In het Ebo-bos leven ernstig bedreigde diersoorten zoals gorilla’s, chimpansees en bos-olifanten. De Banen zijn afhankelijk van het bos voor hun voedselvoorziening, medicijnen en cul-turele praktijken. “Het bos vertegenwoordigt onze identiteit en we zullen alle wettelijke middelen aangrijpen om deze openstelling voor houtkap aan te vechten”, citeert Green-peace Afrika een leider van de Banen. Hoe-wel een deel van het Ebo-bos in 2006 tot Nationaal Park werd bestempeld, is de uit-voering van dat besluit nog altijd niet rond.

ANTARTICA

Poep verradert ‘nieuwe’ kolonies keizerspinguïn

Met satellietbeelden van zee-ijs waarop vlekken te zien zijn, heb-ben onderzoekers voorheen onbekende kolonies van de keizers-pinguïn ontdekt. Met de elf nieuwe kolonies komt het totaal aan-tal op het continent op 61. De keizerspinguïn is met ruim een meter de grootste pinguïnsoort. Ze kunnen tot ruim 500 meter diep duiken, worden gemiddeld 20 jaar oud, en hebben zee-ijs nodig om op te broeden. Onderzoeker Phil Trathan ziet de toekomst van de keizerspinguïn daarom niet rooskleurig in, vertelt hij op Scientias.nl. “Hoewel het goed nieuws is dat we deze kolonies hebben gevonden, zijn de broedplaatsen allemaal precies op plekken waar naar verwach-ting het aantal keizerspinguïns zal afnemen”, zegt hij. “De vogels die op deze plekken leven zijn daarom waarschijnlijk de ‘kanaries in de kolenmijn’. We moeten deze gebieden nauwgezet in de gaten blijven houden, aangezien we weten dat klimaatverande-ring deze regio’s zal aantasten.”

OOSTENRIJK

Luchtvaartmaatschappij verruult vliegtuigen voor treinen

Austrian Airlines voert de dagelijkse vluchten tussen Wenen en Salzburg voortaan uit over land, met de trein. Net als veel andere luchtvaartmaatschappijen ontving het bedrijf staatssteun van-wege de coronacrisis, maar daaraan waren wel voorwaarden ver-bonden. De uitstoot van binnenlandse reizen moet omlaag en vluchten naar bestemmingen waar je in 3 uur ook met de trein kunt komen, moeten worden geschrapt. Volgens milieuorganisaties toucheren luchtvaartmaatschappijen alleen al in Europa bijna 33 miljard euro staatssteun. In Neder-land begint Greenpeace een rechtszaak tegen de 3,4 miljard euro staatssteun aan KLM, omdat daaraan geen klimaatvoorwaar-den zijn verbonden. “We willen groen en eerlijk uit deze crisis komen. Deze miljardensubsidie voor grote vervuiler KLM staat hier haaks op”, zegt Dewi Zloch van Greenpeace. “Deze staats-steun stort ons dieper in de klimaatcrisis, en dat is in strijd met de zorgplicht die de Nederlandse overheid heeft voor zijn burgers.”

NEDERLAND

Procedure over natuursubsidies sleept zich voort

Het Europese Hof van Justitie deed in september uitspraak in het zogeheten staatssteundossier over aankoopsubsidies voor natuurterreinen. De subsidies werden tussen 1993 en 2012 aan Natuurmonumen-ten en De Landschappen verstrekt. De Europese Commissie moet opnieuw kijken naar de goedkeuring die ze 5 jaar geleden gaf aan de voormalige regeling om grond aan te kopen voor natuur. Particuliere organisaties, waaronder park De

Hoge Veluwe, vinden dat zij door de regeling werden benadeeld en verwachten dat de subsidies moeten worden terugbetaald. Vol-gens hen zou het om “honderden miljoenen” kunnen gaan. Directeur Marc van Tweel van Natuurmonu-menten vraagt zich in *Trouw* af wat het groepje particuliere eigenaren, verenigd in de VGG (Vereniging Gelijkberechtiging Grondbezitters) bezielt. Van staatssteun en marktwerking is geen sprake, stelt hij. “We

12 jaar

De avond voor de start van het hoger beroep in de zaak van vier Nigeriaanse boeren en Milieudefensie tegen Shell herdenken activisten de slachtoffers van de olievervuiling in de Nigerdelta. In Den Haag en Amsterdam hielden ze op 7 oktober 12 minuten stil. De rechtszaak sleept zich al 12 jaar voort. De boeren en Milieu-defensie eisen dat Shell de olie opruimt, de boeren compenseert – landbouwgrond en viswater zijn niet langer bruikbaar, mensen kampen met gezondheidsproblemen – en voorkomt dat er in de toekomst nog olielekages plaatsvinden. Shell houdt vol dat sabotage en oliediefstal de lekkages in de Nigerdelta veroor-zaken. Eerder gelastte het hof nader onderzoek naar de oorzaken van de lekkages. De wake werd georganiseerd door Milieudefensie, Africa Roots Movements, S.P.E.A.K en het Comité 21 maart. Voor de uitspraak van de rechter, zie downtoearthmagazine.nl/shell-nigeria

BOTSWANA

Massasterfte olifanten door blauwalg

Ruim 300 olifanten lieten in korte tijd het leven in Botswana. De oorzaak van de sterfte bleef lang onduidelijk, maar labresultaten wijzen op blauwalg als boosdoener. De hoogste dierenarts van het ministerie van Natuurbescherming zei bij een persconferentie dat ondanks de gevonden doodsoorzaak nog veel vragen onbe-antwoord zijn. “We vragen ons nog af hoe het kan dat alleen olifanten zijn overleden door de giftige stoffen en waarom het alleen in dit gebied gebeurt”, citeert het *Algemeen Dagblad*. Botswana had lange tijd een goede reputatie op het gebied van natuur- en dierenbescherming, maar vorig jaar ontstond er inter-nationaal verontwaardiging vanwege het opheffen van het ver-bod op de olifantenjacht in het land.

hebben geen productiebossen, houtkap voor de verkoop is niet aan de orde. Je moet die uil beschermen die in die holle boom woont.” Tegenwoordig kan elke particuliere eigenaar met subsidie natuurground kopen. “Wij zijn blij met iedereen die natuur wil beheren en wer-ken goed samen met particuliere eigenaren”, zegt Van Tweel daarover. “De VGG is een klein clubje dat overstemt wat in goede harmonie gebeurt.”

vissen zijn **wereldwijd** met gemiddeld 76 procent afgenomen, in Europa zelfs met een schokkende 93 procent, blijkt uit onderzoek van de World Fish Migration Foundation, WWF en IUCN **+++ Sri Lanka** stuurt containers met illegaal verscheept Brits afval terug naar Verenigd Koninkrijk **+++ Zuid Soedan:** MSF waarschuwt voor gevolgen zware overstromingen **+++ Nigeria:** Gezondheidsklinieken worden voorzien van 5000 zonnepanelen **+++ El Salvador:** Dorp neemt afscheid van kerosine en houtskool met komst van mini-waterkrachtcentrale **+++ Paraguay:** Landroof door veeboeren voor leerproductie van BMW en Jaguar Land Rover, concludeert Earthsight **+++**

Duurzame maatregelen stuiten vaak op weerstand. De uitvoering zou te duur zijn of sommige mensen duperen, terwijl de voordelen voor het milieu twijfelachtig zijn. Onzin, zeggen milieclubs: de baten zijn de kosten meer dan waard. *Down to Earth* bekijkt groene regels van alle kanten. Vandaag: de vleestaks.

Vleestaks

Een vleestaks betekent: beter geproduceerd vlees, een boost voor biodiversiteit en onze gezondheid, en minder broeikasgassen. Of wordt het biefstukje een luxe-artikel, alleen bereikbaar voor mensen met een dikkere portemonnee, terwijl vakslagers uit de markt worden gedrukt door grote supermarktketens?

Tekst **Katja Keuchenius** Beeld **Shutterstock**

Ideeën voor accijns op vlees zijn in het verleden al vaker langsgekomen in Den Haag. Inmiddels heeft de True Animal Protein Price-coalitie (TAPP), waar ook Milieudefensie partner van is, ruim 5.000 handtekeningen verzameld met een Eerlijke Vleesprijs-petitie. Op de TAPP-website staat voor elke politieke partij alvast een voorstel hierover klaar, voor in hun verkiezingsprogramma. Maar niet iedereen vindt een vleestaks een goed idee. De ondernemersorganisatie voor Nederlandse boeren en tuinders (de LTO), die geen tijd had *Down to Earth* hierover te woord te staan, pleit op hun website tegen een vleestaks. Die zou de markt verstoren en de internationale positie van Nederlandse boeren verslechteren. Daarnaast zijn er nog “legio praktische bezwaren van juridische en administratieve aard”, vindt de LTO, zoals een benodigde stelselverandering bij de belastingdienst en extra rompslomp – en dus kosten – voor eventuele compensatie. Ook slagers zitten niet te wachten op een vleestaks, zegt Marian Lemsom, directeur van de branchevereniging Koninklijke Nederlandse Slagers. Ze is vooral bang dat slagers vergeleken met supermarkten duurder lijken. “Een supermarkt kan zo’n prijsverhoging op vlees nog makkelijk compenseren met aanbiedingen in andere schappen.

Maar een rekening bij de slager pakt duidelijk hoger uit.” Een vleestaks zou dus nadelig uit kunnen pakken voor de pak ‘em beet 1.200 slagers in Nederland, waar de consument overigens maar 15 procent van zijn vlees koopt. Dat is zonde, vindt Lemsom. “Juist bij slagers gaat het al niet om kiloknallers, maar om producten op maat. Een biefstukje hoeft bij ons geen 100 gram te wegen, maar kan ook 80 gram zijn.” Als door een vleestaks het aantal slagers zou afnemen, is dat volgens Lemsom bovendien slecht voor de sociale cohesie en het winkelbeeld in de buurt.

Elitair

Een ander veelgehoord argument tegen de vleestaks is dat vlees dan een eliteproduct wordt. Lage inkomens trekken dan aan het kortste eind, en dat is oneerlijk. Maar misschien valt dat reuze mee, zegt consumptie-socioloog Hans Dagevos, die aan de Wageningen Universiteit op zoek ging naar de mogelijke effecten van een vleestaks. Die bestaat nog nergens ter wereld, dus is over het effect ervan weinig te zeggen. Dagevos vindt daarom dat tegenstanders van een vleestaks vaak te makkelijk roepen dat mensen met een kleine beurs eronder zouden lijden. “Dat is nog helemaal de vraag. Het prijsverschil moet bijvoorbeeld vrij groot

zijn, willen mensen er überhaupt iets van merken.” Consumenten hebben over het algemeen een laag prijsbewustzijn en vlees is tegenwoordig al erg goedkoop. “We geven maar 10 of 11 procent van ons inkomen uit aan eten.” Wie vlees écht lekker vindt, zal er volgens Dagevos ook wel wat meer voor over hebben. Daarbij speelt ook mee met wat voor communicatie zo’n maatregel wordt ingevoerd. “Maak bijvoorbeeld duidelijk waar het extra binnengekomen geld naartoe gaat”, zegt hij. “Je kunt mensen ook activeren om duurder vlees te compenseren met kleinere porties, minder voedselverspilling of het vinden van vervangers.” Dagevos is in elk geval tegen het plompverloren invoeren van een vleestaks. “Dan krijg je mensen die denken: “Ben ik weer de sjaak.” Het is slimmer om eerst te experimenteren en te zien wat de effecten zijn.” Consumenten waren overigens niet de sjaak toen in Engeland in 2018 een suikertaks werd ingevoerd. “De verandering zag je daar niet zozeer aan de consumptiekant, maar eerst en vooral aan de productiekant”, zegt Dagevos. “Producers van suikerhoudende frisdranken haalden suiker uit hun product om binnen de normen van de taks te blijven.” Hetzelfde zou volgens hem kunnen gebeuren met vlees. “Denk aan slagers en supers die op portiegrootte letten of slagers en Vions, die op grote schaal hybride vlees gaan produceren, gemengd met plantaardig materiaal.” Minder vlees eten pakt ook goed uit voor de gezondheid van consumenten. We eten gemiddeld meer vlees dan goed voor ons is. Slagersvertegenwoordiger Marian Lemsom denkt overigens niet dat een vleestaks daarbij zal helpen, die heeft eerder een omgekeerd effect. “Goedkopere varianten van vlees zijn meestal vetter en zouter. Het is

Verwachte voordelen

Gebaseerd op onderzoeken van onder meer het RIVM, CE Delft en de Raad voor de leefomgeving en infrastructuur verwacht de TAPP-coalitie veel voordelen van een vleestaks. Minder vleesconsumptie betekent bijvoorbeeld minder negatieve effecten op biodiversiteit en minder uitstoot van broeikasgassen. Bovendien zouden bepaalde overheidskosten afnemen, zoals subsidies voor de vleessector en het bestrijden van dierziektes. Ten slotte zou de gezondheid van de bevolking verbeteren.

slecht voor de volksgezondheid als mensen straks alleen nog maar speklappen eten in plaats van biefstukken.” Een explosie van vegetarische of hybride producten, zoals Dagevos suggereert, zit er volgens haar ook niet in. “Verschillende slagers ontwikkelen al wel 100 procent plantaardig producten, maar dat zal niet zomaar een vlucht nemen dankzij een vleestaks. Dat hangt meer af van de markt, want het is een vraaggestuurd product. In Amsterdam is dat bijvoorbeeld al meer aan de orde dan in een klein dorpje in Drenthe.” Een vleestaks kán natuurlijk ook anders uitpakken, zegt Lemsom. Dat hoopt ze dan ook van harte. “Dat consumenten bewuster kiezen voor een klein en lekker stukje vlees en daarvoor juist naar de slager komen.” En de veeteelt? Volgens Dagevos wordt het lastig voor bedrijven die vooral gericht zijn op efficiëntie. “Boeren die zoveel mogelijk produceren tegen een zo laag mogelijke prijs komen klem te zitten als de vraag afneemt, want zij zijn gebaat bij massafzet.” Maar een vleestaks zou ook constructief kunnen uitpakken voor de veehouderij. “Als het opgehaalde geld wordt ingezet voor verduurzaming van de sector, helpen we met z’n allen de veeteelt te veranderen.”

BTS

Is er iemand die blij wordt van de tweede golf thuiswerken? Ik niet, maar twee anderen hier in huis wel. Mijn katten. Ze zijn de hele dag – de hele dag – niet meer van schoot of laptop weg te slaan. Ze zijn extra gelukkig nu hun baasjes zoveel thuis zijn: ze vinden het hier gewoon heel fijn, dat weet ik zeker (p. 22). Of ben ik nu geen haar beter dan de veehouder die in zijn overvolle stallen alleen tevreden knorrende varkens hoort?

Ondertussen vlieg ik zelf van ellende tegen de vier muren van mijn huiskamer op. Ik word redelijk gestoord van al dat binnenzitten, en van *real life* sociaal contact dat beperkt wordt tot mijn directe familieleden. Nou ja, en die katten dan. Ik zou er een klein fortuin voor overhebben om, net als afgelopen jaar, de nachttrein te pakken naar Barcelona. Ontbijt in Amsterdam, lunch in Brussel, avondeten in Parijs, en de volgende ochtend wakker worden achter een zonovergoten kopje koffie in Perpignan. Een paar uur later stond ik bovenop de Turo del Carmel, te genieten van het uitzicht over stad en Middellandse Zee. Fantastische reis. Een treinkaartje kopen daarentegen was een kleine hel. Iets dat ik, tot mijn onuitsprekelijke frustratie, zelf niet voor elkaar kreeg. De dame van de treinreiswinkel was niet verbaasd. “Dat kan een particulier niet, nee. Ik boek mijn reserveringen in dertig verschillende systemen tegelijkertijd.” Het is maar een van de vele hindernissen die het reizen per (nacht)trein ontmoedigt. Treinen is natuurlijk veel te duur, tenminste, vergeleken met de onmogelijk goedkope budgetvluchten. En toch is de nachttrein weer in opmars (p. 24)!

En waarom die vliegtickets zo duur zijn, nu, dat weten we. Zij die veel energie verbruiken, hoeven daar juist weinig voor te betalen. En zij die veel vervuilen – verrassend veel overlap met de groep van daarnet – hoeven dat niet op te ruimen (p. 18). Het is al tientallen jaren hetzelfde liedje. Shell ruimt z’n troep in Nigeria en elders niet op en weigert z’n uitstoot in te perken. Volgens advocaat Roger Cox is er maar één weg vooruit: het recht (p. 14). In december wordt het spannend in de rechtszaal, voor heel veel mensen (p. 23, 29 & 42).

Je vuil opruimen en je rekening betalen, logisch toch? De schade die je toebrengt op z’n minst herstellen. Mijn kat slaat haar nagels in mijn been: ze wil geaaid. Nagels die regelmatig een vogeltje om zeep helpen (p. 44). Hoe zit het met de schade die mijn katten toebrengen aan de biodiversiteit? Help!

Ik pleit voor een BTS, een Biodiversity Trading Scheme. Voor het bezit van twee katten breng ik in: het onderhouden van een siertuin op een bijenpark, waar het een waar lustoord is voor allerhande soorten insecten – en voor alle vogels die daarvan leven.

Carolien Ceton, hoofdredacteur

Namens Urgenda won Roger Cox de grensverleggende klimaatzaak tegen de Nederlandse Staat. De overheid werd gedwongen haar klimaatbeleid drastisch aan te passen. Nu is Shell aan de beurt. Tekst **Maarten van der Schaaf** Beeld **Luc Lodder** en **Marten van Dijk**

Roger Cox schreef op 24 juni 2015 geschiedenis door namens de stichting Urgenda en 900 mede-eisers de klimaatzaak te winnen tegen de Nederlandse Staat. In die zaak oordeelde de rechter dat de Nederlandse overheid de uitstoot van broeikasgassen in 2020 met 25 procent moet verminderen ten opzichte van 1990. Dat vonnis werd bekrachtigd door het gerechtshof in Den Haag en ook door de Hoge Raad, de hoogste rechter in Nederland. De Urgenda-zaak krijgt inmiddels internationaal navolging in België – waar Cox ook het woord voert namens de eisers – en Duitsland, in Frankrijk, Zwitserland, het Verenigd Koninkrijk, Ierland, Noorwegen, de Verenigde Staten, Canada, Colombia, India, Pakistan en Nieuw Zeeland – de rij is lang. Precies zoals Cox hoopte toen hij zijn boek *Revolutie met recht* (2011) schreef.

Waarom wilde je dat boek schrijven?

“Als advocaat hield ik me vroeger helemaal niet bezig met milieuzaken, ik deed vooral veel bouw- en vastgoedzaken. Totdat een medewerker van mij er in 2006 op aandrong dat ik de film van Al Gore zou kijken, *An Inconvenient Truth*. Dat was voor mij een

keerpunt. Ik vroeg me af hoe ik mijn steentje kon bijdragen. Naast mijn werk ben ik me gaan verdiepen in klimaatverandering, duurzaamheid, geopolitiek en het financiële stelsel. En ben ik in het recht op zoek gegaan naar de sleutel voor de oplossing van dit probleem. Dat die sleutel er is, daarvan ben ik altijd overtuigd geweest. Een probleem dat zo evident, zo ernstig en zo omvangrijk is, daar moet het recht toch raad mee weten? Het duurde 5 jaar voordat ik die sleutel had gevonden. In *Revolutie met recht* heb ik de blauwdruk opgesteld voor de zaak die ik later namens Urgenda zou voeren.”

Het boek gaat vooral in op de manier waarop staten aansprakelijk gesteld kunnen worden voor hun bijdrage aan klimaatverandering. Een klimaatzaak tegen het bedrijfsleven is minder goed uitgewerkt.

“Dat klopt. Ik heb altijd voor ogen gehad dat we eerst de aansprakelijkheid van de staat moesten aantonen, voordat we de stap naar het bedrijfsleven konden zetten. Nu de staat die aansprakelijkheid heeft, is dit het logische vervolg.”

Roger Cox is niet het type milieuactivist dat zich aan een boom vastbindt om de kap van een bos te voorkomen. De keurige Limburgse

advocaat – strakke scheiding, blauw polo-shirt – heeft een krachtiger middel tot zijn beschikking: het recht. Op een bloedhete nazomerdag ontvangt hij me op zijn koele kantoor in het centrum van Heerlen om te praten over de razend spannende rechtszaak tegen Shell die in december voor de rechter komt. Cox werkt er al 15 jaar naartoe. Als de rechter meegaat in zijn argumentatie en Milieudefensie en haar 17.000 mede-eisers in het gelijk stelt, zijn de gevolgen verstrekkend.

Waarin wijkt de zaak tegen Shell af van de Urgenda-zaak?

“In de zaak tegen Shell borduren we voort op het grondwerk dat we verricht hebben voor de Urgenda-zaak. Het is een vervolg, geen *copy paste* werk. Een staat heeft andere verplichtingen dan een bedrijf. Zo is Shell enkel indirect gebonden aan de mensenrechten terwijl de staat daar direct op aangesproken kan worden.”

Is dat voldoende?

“Daar ben ik van overtuigd. Er zijn genoeg aanknopingspunten om aan te tonen dat Shell de mensenrechten moet respecteren. In de rechtspraak, in de rechtsliteratuur én →

Advocaat Roger Cox over de zaak tegen de oliereus

Het recht weet wel raad met Shell

→ in documenten als de *Guiding Principles on Business and Human Rights* van de Verenigde Naties en de OESO-richtlijnen voor multinationals.”

Hoe overtreedt Shell volgens u de wet?

“Het begint ermee dat er wereldwijd een consensus bestaat over het feit dat een gemiddelde temperatuurstijging van 2 graden als gevaarlijke klimaatverandering moet worden beschouwd. Gevaarlijk voor de mensheid en voor de ecosystemen waarvan de mens afhankelijk is. Daar is iedereen het over eens, ook Shell erkent dat. In het Akkoord van Parijs uit 2015 staat dat een gemiddelde temperatuurstijging van 2 graden moet worden voorkomen, de internationale gemeenschap mikt op “*well below two degrees*” en liever 1,5 graad. Dus als we weten dat de gevarengrens bij 2 graden ligt, en als we vaststellen dat Shell een belangrijke speler is in het veroorzaken daarvan, en dat Shell bewust door blijft gaan met wat het nu doet, dan maakt het bedrijf zich medeschuldig aan het veroorzaken van gevaarlijke klimaatverandering.”

Welke wet overtreedt Shell dan precies?

“Wanneer Shell haar beleid niet aanpast, schendt het bedrijf de mensenrechten zoals vastgelegd in het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens. Shell brengt het recht op leven in gevaar.”

Shell is niet het enige bedrijf wiens activiteiten bijdragen aan het naderen van de gevarengrens. Wat maakt dat Shell op haar aandeel aan het probleem kan worden aangesproken door de rechter?

“Om dat te beantwoorden is het zinvol om te kijken naar de uitspraak van de rechter in de Urgenda-zaak. Nederland is goed voor 0,5 procent van de wereldwijde CO₂-uitstoot. Daarmee is de Nederlandse Staat volgens de rechter een belangrijke speler; het aandeel van Nederland in het probleem is namelijk substantieel of – in juridische termen – niet verwaarloosbaar klein. Voor Shell geldt dat wanneer je de emissies van haar activiteiten

en haar producten bij elkaar optelt, je rond de 1 procent van de wereldwijde CO₂-uitstoot uitkomt. Net als voor de Nederlandse Staat geldt dus ook voor Shell dat hun bijdrage aan het probleem substantieel genoeg is om juridisch relevant te zijn.”

Dus Shell draagt juridische verantwoordelijkheid voor het klimaatprobleem?

“Dat is een belangrijke stap in de juridische redenering, ja. Uit de uitspraak van de rechter in de Urgenda-zaak kun je afleiden dat als je controle hebt over zo’n grote hoeveelheid CO₂-emissies, dat die controle verantwoordelijkheid met zich mee brengt. Shell heeft wat ons betreft directe controle over haar CO₂-emissies en die van haar klanten; het bedrijf kan immers zelf bepalen hoeveel producten het op de markt brengt. Als Shell zou willen, kan het daar morgen verandering in brengen. Ter vergelijking: de controle van de Nederlandse Staat op de uitstoot van burgers en bedrijven in Nederland is minder direct. Toch achtte de rechter de Nederlandse Staat verantwoordelijk voor CO₂-emissies in Nederland.”

De indirecte aansprakelijkheid van Shell op het gebied van mensenrechten is niet het enige verschil met de Urgenda-zaak. Met de klimaatzaak begeeft hij zich opnieuw op onontgonnen terrein, legt Cox uit.

“Er is een hele nieuw laag van vragen die voor het eerst moet worden beantwoord. De rechter zal daarom kijken naar de unieke feiten en omstandigheden in deze casus. In dit geval zal bijvoorbeeld meespelen dat Shell een vonnis dat in Nederland door de rechter wordt gevelde deels in andere landen moet uitvoeren. Daarmee krijgt de zaak een internationale dimensie. Wat zijn de gevolgen voor Shell? En raken we de soevereiniteit van andere staten?”

Cox is even stil.

“Ik wil niet te veel zeggen over onze precieze argumenten en redeneringen, we houden

onze kaarten liever tegen de borst tot de zitting in december.”

In de open brief aan Shell uit 2018 stelt Milieudefensie dat Shell onbetamelijk handelt en daarmee de maatschappelijk zorgplicht schendt. In de wet is dit allemaal vrij vaag geformuleerd. Hoe kunt u hard maken dat Shell onbetamelijk handelt?

“Stel dat jij in de positie verkeert waarin Shell verkeert, met al hun kennis, hun gigantische netwerk en financiële mogelijkheden. En stel dat je op de hoogte bent van alle consequenties die het voortzetten van jouw beleid heeft voor de samenleving. Dat je weet dat de consequenties van het veroorzaken van klimaatverandering door de Hoge Raad al worden beschouwd als een mensenrechtenschending. Dat je bovendien weet dat wanneer jij naar links beweegt, het heel moeilijk is voor de samenleving om naar rechts te bewegen. Dat je zegt dat je wel mee wilt werken aan het aanpakken van klimaatverandering, maar ook benadrukt dat de primaire verantwoordelijkheid bij staten ligt. En dat als staten dan regels willen maken, je je verzet tegen de komst van die regels. Dan is de vraag: is dat maatschappelijk betamelijk gedrag? Daar mag de rechter het antwoord op geven.”

Shell moet zich realiseren dat de machtsmiddelen waarover zij beschikken gigantisch groot zijn, vindt Cox. Machtsmiddelen die ze aanwenden om het systeem gaande te houden.

“Shell creëert een dynamiek waardoor het probleem feitelijk onoplosbaar wordt. Zeker gezien de onherroepelijkheid van wat er op het spel staat. Als je dat weet, mag je dan gewoon doorgaan, terwijl je ook andere opties hebt om geld te verdienen? Terwijl ze het probleem ook kunnen helpen voorkomen? Shell kan vanuit Den Haag op knoppen drukken die in zeventig landen effect hebben. De maatregelen die zij kunnen treffen, zijn veel sneller en effectiever dan die van individuele landen.”

Stel dat Shell stopt met onbetamelijk handelen, maar andere olie- en gasbedrijven doen dat niet. Dan is het probleem nog steeds niet opgelost.

“Shell kan vanuit Den Haag op knoppen drukken die in zeventig landen effect hebben”

“Natuurlijk, dat is zo. Dat gold ook in de Urgenda-zaak. Als Nederland het enige land ter wereld is dat wat doet tegen klimaatverandering, dan redden we het ook niet. Toch heeft de rechter besloten dat de staat individuele verantwoordelijkheid draagt voor haar deel van het probleem, en ik denk dat dit ook voor Shell moet gelden. Dit soort complexe problemen kunnen alleen stap voor stap worden opgelost. Verschillende partijen moeten stap voor stap in de juiste richting gaan bewegen.”

Voorafgaand aan de uitspraak in de Urgenda-zaak zei u: “Het is mijn grootste angst dat de rechter het niet durft”. Geldt dat ook in deze zaak?

“Dat is nu minder. In deze zaak kan de rechter alweer terugvallen op wat de Hoge Raad heeft gezegd in de Urgenda-zaak. Dat scheelt.”

Is het niet vreemd dat het lef van de rechter een rol speelt?

“Ik zeg niet dat het lef van de rechter meespeelt en uit de uitspraak van de rechter in de Urgenda-zaak blijkt dat ook helemaal

niet. Maar ik kan het me wel voorstellen, gezien de enorme omvang van de problematiek en de impact van de uitspraak. Ik probeer me altijd voor te stellen hoe het is om op de stoel van de rechter te zitten. Er staat nergens een harde regel op papier dat je niet mag bijdragen aan gevaarlijke klimaatverandering, dus we vragen de rechter om een grensverleggende uitspraak te doen. Dat moet je wel durven. Bovendien, het recht is geen wiskunde: er is uiteindelijk niet maar één conclusie mogelijk. De rechter moet heel veel feiten en omstandigheden interpreteren, beoordelen en afwegen om tot een oordeel te komen dat rechtvaardig is.”

In uw boek schrijft u dat “de revolutie waar iedereen recht op heeft, met een beroep op het recht ook een revolutie zal worden”. Is het recht onze laatste strohalm?

“De rechtszaal is een van de weinige plekken in onze samenleving waar nog in alle rust en sereniteit een debat kan worden gevoerd op basis van feiten. Dat gebeurt nergens anders meer. In de media en in de politieke arena draaien debatten alleen nog maar om oneliners, niemand hoeft met enig

bewijs op de proppen te komen. Toen ik dat boek schreef was ik zo moe van al die wellesnietes debatjes over klimaatverandering. Ik dacht: zodra we een rechtszaak beginnen, vallen al die klimaatsceptici door de mand.”

Stel dat u deze zaak wint...

Cox begint te stralen.

...wat moet Shell dan doen?

“Dan zal Shell zijn olie- en gasproductie moeten afbouwen om ervoor te zorgen dat de CO₂-uitstoot die aan Shells activiteiten en producten zijn verbonden fors wordt teruggebracht. Dat betekent dat Shell haar lopende olie- en gaswinningsprojecten de komende jaren waarschijnlijk nog wel mag afronden, maar dat het bedrijf niet of nauwelijks meer mag investeren in de ontwikkeling van nieuwe olie- en gasvelden. Waar in ze vervolgens wel investeren, dat mogen ze natuurlijk zelf weten. Dat kan emissieloze energieopwekking zijn, CO₂-opslag of ze kunnen een heel andere portefeuille opbouwen. Dat is aan hen.” □

Met het Klimaatakkoord en de Green Deal presenteert Nederland zich graag als koploper in de energietransitie, maar ondertussen ondersteunen we nog altijd voor miljarden fossiel in eigen land én over de grens. Hypocriet, zeggen activisten wereldwijd: “Niet alleen Europa, maar ook wij hebben recht op hernieuwbare energie.”

Tekst Sarah Haaij Beeld Ike Teuling

De vervuiler betaalt juist niet

Terwijl infectieaantallen en discussies over wel of geen buitenlandvakanties het nieuws domineren, brengt BNR nieuwsradio in juli een kort item van buiten de coronabubbel: “Nederlandse Staat verzekert bedrijf betrokken bij gaswinning Mozambique”. Anne de Jonghe, van mensen- en milieurechtenorganisatie Both Ends, legt uit hoe een van de Nederlandse fossiele bedrijven, die betrokken zijn bij een controversieel gasproject in het noorden van Mozambique, mogelijk voor miljoenen wordt verzekerd door de Nederlandse overheid. De Jonghe maakt zich zorgen over de impact van het project. De internationale gasindustrie heeft 50 miljard dollar aan investeringen gepland om gas op te pompen in kustprovincie Cabo Delgado. Al in 2018 onderzochten journalisten van *Down to Earth* de negatieve gevolgen van gaswinning voor de plaatselijke bevolking. Landonteigening,

afsluiting van visgronden en een lopend gewelddadig conflict: het zijn drie van de vele problemen die er spelen. Vissers kunnen de zee niet meer op nu een Amerikaans bedrijf voor de kust moet boren. “De voorbereidingen voor het project zijn in volle gang en daarvoor hebben de mensen die in Mozambique wonen de prijs betaald”, zegt De Jonghe, die contact heeft met de boeren- en vissersorganisaties ter plaatse. Binnenkort zal duidelijk worden om welk Nederlands bedrijf en welk bedrag het precies gaat, en of de verzekering daadwerkelijk zal worden toegekend. Dat de Nederlandse overheid mogelijke steun aan dit gasproject nu toch heeft goedgekeurd, is niet onverwacht maar wel problematisch, zegt Laurie van der Burg. Ze is campagnevoerder bij Oil Change International, een organisatie die onderzoek doet naar de impact van de fossiele industrie. Van der Burg ziet met lede ogen aan hoe er nog altijd in fossiele extractie geïnvesteerd

wordt. “De steun van overheden voor dit soort fossiele projecten bestaat al heel lang, en er wordt ook al heel lang gepraat over afspraken om die steun te stoppen.” Zo beloofde Nederland al in 2013 in Europees verband om uiterlijk dit jaar te stoppen met milieuschadelijke subsidies. “Maar er wordt veel te weinig actie ondernomen.” Afgelopen jaar tikte de Europese Commissie (EC) Nederland zelfs nog op de vingers omdat er twee keer zoveel subsidie naar fossiele als naar duurzame energie gaat.

8 miljard

Hoe groot de steun voor fossiel anno 2020 is, wordt duidelijk in een recent rapport van Milieudefensie en Oil Change International. In het rapport ‘Past Time for Action’ staat dat Nederland tussen 2016 en 2020 gemiddeld 8,3 miljard euro per jaar aan overheidssteun heeft gestoken in het gebruik en de productie van olie, gas en kolen. Ruim 4,9 miljard daarvan zit in subsidies voor bedrijven hier in Nederland. Voor 2,9 miljard euro per jaar worden Nederlandse bedrijven door de overheid geholpen met fossiele brandstofprojecten in landen als

Brazilië, Nigeria, Maleisië en Mozambique. In Nederland zijn het volgens het rapport vooral de luchtvaart (2,1 miljard euro) en scheepvaart (1,4 miljard euro) die van de fossiele subsidies profiteren. Luchtvaartmaatschappijen hoeven geen btw te betalen over de kerosine die ze gebruiken en ook vliegtickets zijn belastingvrij. KLM krijgt hierdoor miljarden euro’s voordeel, “terwijl voor gebruik van auto, bus, trein of tram wel btw wordt gevraagd”, zegt Van der Burg. Ook de steun voor elektriciteit is een flinke kostenpost: 619 miljoen euro per jaar. Terwijl de elektriciteitssector verantwoordelijk is voor 23 procent van onze jaarlijkse CO₂-uitstoot, hoeft er geen energiebelasting betaald te worden voor het gebruik van kool bij de elektriciteitsproductie. De glastuinbouw profiteert op haar beurt van een fikse korting op de energiebelasting (133 miljoen euro per jaar) voor het aardgas dat wordt gebruikt om de kassen te verwarmen. “Juist de bedrijven die heel veel energie verbruiken, betalen een lage energiebelasting”, benadrukt Van der Burg. “Het systeem gaat lijnrecht in tegen het vervuiler-betaalt-principe.”

Rechtszaak

Het internationale Friends of the Earth-netwerk probeert fossiele steun via rechtszaken te stoppen. Zo heeft Friends of the Earth Engeland een zaak aangespannen tegen het overheidsbesluit om 1 miljard US dollar aan exportkredietverzekeringen te steken in het gasproject in Mozambique. De Britse overheidssteun is volgens FoEE in strijd met internationale mensenrechten- en milieustandaarden.

Wat ook opvalt: in de resultaten van het onderzoek staat dat religieuze organisaties en non-profits kunnen rekenen op een energiesubsidie van 28 miljoen. Er is best wat voor te zeggen dat de Nederlandse overheid deze clubs wil ondersteunen, vindt Van der Burg. “Maar waarom die steun verbinden aan energieverbruik? Als je een sector wilt stimuleren, doe dat dan op een manier die juist bijdraagt aan verduurzaming.”

Parijs

Niet alleen in Nederland schetst de overheid groene toekomstdromen terwijl tegelijkertijd de fossiele industrie wordt gepamperd. Wereldwijd krijgt de industrie volgens het IMF subsidie voor het duizelingwekkende bedrag van 5.000 miljard euro. Hoewel

Europa in de vorm van de ambitieuze Green Deal met honderden miljarden probeert een energietransitie te bewerkstelligen, houden alle Europese lidstaten met regelingen en belastingvoordelen hun fossiele sector in stand, ontdekten journalisten van *De Groene Amsterdammer*. Dat gaat dwars tegen de afspraken van het Klimaatakkoord van Parijs in, waarschuwen klimaatonderzoekers in *Nature*. “Elke uitbreiding van de productie van fossiele brandstoffen en elke toename van het gebruik daarvan is onverenigbaar met de Parijse klimaatgrenzen”, schrijven zij. Bovendien hebben landen zich met het Parijs-akkoord gecommitteerd aan artikel 2.1, waarin staat dat financieringsstromen “in overeenstemming moeten zijn met lage broeikasgas- ➔

“Juist bedrijven die veel energie verbruiken, betalen een lage energiebelasting” - Lauri van der Burg

→ emissies en klimaatbestendige ontwikke-
ling”. Oftewel: subsidies en steun moeten de
richting van hernieuwbare energie uit.

Over de grens

Volgens Joyeeta Gupta, hoogleraar milieu en ontwikkeling aan de Universiteit van Amsterdam, gebeurt dat niet. Daarbij is Gupta vooral scherp op de geldstromen (2,9 miljard euro) die via Nederland naar fos-
siele projecten in het buitenland gaan. “Nederland en andere westerse landen beschermen hun eigen economie door via goedkope leningen de fossiele industrie elders te steunen”, zegt ze. “En dat zet de energietransitie in opkomende landen onder druk.” Van der Burg onderstreept dat: “Men heeft het altijd over wat binnen de landsgrenzen gebeurt. Wat wij als Nederland in het buitenland aan uitstoot veroorzaken, wordt vaak niet meegerekend, terwijl we een groot deel van onze productie – en dus onze vervuiling – daar uitbesteden.” Hoe het precies zit met die 2,9 miljard, waar-
mee Nederlandse bedrijven worden gehol-
pen, is droge materie, “maar wel heel belangrijk”, benadrukt ze. Zo loopt een flink
deel van deze steun via exportkrediet-
verzekeringen (EKV’s). Simpel gezegd is een
EKV een verzekering die het voor bedrijven
gemakkelijker en minder risicovol maakt
om in het buitenland zaken te doen. Stel,
een Nederlandse baggeraar wil een oliepijp-
leiding aanleggen voor de kust van
Venezuela. Als het bedrijf een verzekering
afsluit bij de Nederlandse Staat (via staats-
verzekeraar Atradius DSB), zijn de financiële
risico’s afgedekt en komt het bedrijf in aan-
merking voor leningen bij de bank. Ook de
mogelijke steun voor het gasproject in
Mozambique loopt via zo’n EKV. Als een project met een Nederlandse EKV
mislukt, dan is het de Nederlandse staatskas
die garant staat. Op een vergelijkbare manier
steunen ontwikkelingsbanken zoals de FMO

(voor meer dan de helft in handen van de
Nederlandse overheid) nog fossiele projec-
ten. Toen het kabinet in 2019 beloofde de
steun aan fossiel ‘geleidelijk’ af te bouwen,
is er voor deze EKV’s juist een uitzondering
gemaakt. Zo zou de concurrentiepositie van
Nederlandse fossiele bedrijven overzees wor-
den versterkt.

Broodnodige ontwikkeling

In de landen waar de gas- en olievoorraden
liggen, staat niet iedereen om ‘steun’ te
springen. Nu het door internationale
klimaatafspraken moeilijker wordt om fos-
siele investeringen in het noorden te doen,
ziet de Mozambikaanse Daniel Ribeiro de
grote fossiele bedrijven naar het zuiden
komen. Ribeiro is directeur van milieuorga-
nisatie Justiça Ambiental (JA!), een partner
van Milieudefensie. Hij ziet de gasbedrijven
het liefst zo snel mogelijk vertrekken. “Afrika kent geen enkel voorbeeld van een
land dat op een goede manier is ontwikkeld
door olie of gas”, zegt hij. “Bovendien heeft
niet alleen Europa, maar hebben ook wij
recht op een omslag als het gaat om her-
nieuwbare energie.” Datzelfde geluid laat Milieudefensie’s Just
Energy Transition (JET) horen, een wereld-
wijde coalitie van activisten uit onder meer
Uganda, Congo DRC, Nigeria en Colombia,
die pleit voor een eerlijke energietransitie.
“Nederlands internationale beleid, dat aan
de ene kant verduurzaming zegt na te
streven, werkt dit aan de andere kant struc-
tureel tegen door nog steeds in te zetten op
fossiele industrie”, hoort Isabelle Geuskens
van Milieudefensie terug van deze partners.
“En dat heeft een enorme impact op

gemeenschappen in het zuiden.” “De grootste ontvangers van steun voor fos-
siele brandstoffen zijn niet de armste landen
of de lokale bevolking, maar multinationals
en rijke donorlanden”, schrijft ook Hindou
Oumarou Ibrahim uit Tsjaad. Ibrahim is
voorvechter van vrouwenrechten, klimaat-
activist en leider van de inheemse nomaden-
gemeenschap de Mbororo. In een opiniestuk
dat ze samen met GroenLinks-Europarle-
mentariër Bas Eickhout schreef, waarschuwt
ze voor fossiele steun “die ter plaatse vaak
leidt tot schending van de mensenrechten,
onthemding en schade aan gezondheid en
milieu”. In Tsjaad is die negatieve impact van fossiel
direct voelbaar, vertelt Ibrahim telefonisch.
“De energievoorziening is hier nul”, zegt ze.
“De meeste kinderen hier hebben nog nooit
een lichtknopje ingedrukt.” Toegang tot
energie zou de broodnodige ontwikkeling
kunnen bieden, maar dan moet het wel
duurzaam, benadrukt Ibrahim. Dus niet
zoals het nu gebeurt: met 300 olieputten en
een pijpleiding van wel 1000 kilometer, die
zich door het regenwoud boort en stukken
grond vervuult. Het olieproject waar ze op
doelt, een Amerikaans-Chinese investering,
gaat gepaard met landonteigening en schade
aan ecosystemen die van levensbelang zijn
voor de mensen die er wonen. Ondertussen
ziet de gemeenschap weinig terug van de
beloofde belastingopbrengsten.

Olie maakt schuld

Dat we minder welvarende landen zoals
Mozambique en Tsjaad op deze manier
afhankelijk maken van olie en gas is niet
alleen slecht voor het milieu, het is ook

“Minder welvarende landen afhankelijk
maken van olie en gas is niet alleen slecht
voor het milieu, het is ook gevaarlijk”

- Joyeeta Gupta

de Verenigde Naties. Er zijn ook partijen die
daar voorzichtig het voortouw bij nemen:
banken en landen die niet langer wachten
op internationaal beleid en alvast aan de
slag gaan. Zo overweegt Duitsland te stop-
pen met de belastingvrijstelling voor lucht-
vaart en geeft Zweden geen garanties en
kredieten meer aan fossiele projecten in
opkomende landen. “Daarnaast verwachten
we zeer binnenkort een aankondiging van
het Verenigd Koninkrijk over het stoppen
van overzeese steun voor fossiel”, zegt Van
der Burg. Ook de Europese Investeringsbank
(EIB) heeft aangekondigd vanaf 2021 te stop-
pen met de steun aan fossiel en op her-
nieuwbaar over te stappen. Ondanks de kritiek op de EIB, die volop
investeert in autowegen en luchtvaart, is de

bank volgens Van der Burg op dit moment
“een van de weinige betere voorbeelden *out
there*”. Er zijn nog niet veel banken die zulke
heldere afspraken durven te maken over het
stoppen met fossiel. “En wij houden ze strak
in de gaten.” Natuurlijk vindt de omslag van fossiele naar
hernieuwbare energie niet plaats van de ene
op de andere dag. Dat beaamt ook de
Mozambikaanse Ribeiro. “Maar bedenk wel
dat slechts 20 procent van de Mozambi-
kanen nu toegang tot elektriciteit heeft. Dit
is hét moment om met een duurzaam alter-
natief te komen. Net zoals wij in één keer
naar mobiele telefonie zijn gegaan, moeten
we nu de sprong naar hernieuwbaar maken
en fossiel simpelweg overslaan.” □

“Maar 20 procent van de Mozambikanen heeft toegang
tot elektriciteit. We moeten de sprong naar hernieuwbaar
maken en fossiel gewoon overslaan” - Daniel Ribeiro

EEN DIER ALS EIGENDOM

SINDS IK KLEIN BEN, KOESTER IK EEN BEPAALDE VERWACHTING VAN MIJN HUISDIEREN
EEN SOORT DISNEY-IDEAAL, WAARIN MENS & DIER EEN DIEPE, BETEKENISVOLLE BAND AANGAAN

TOT NU TOE HADDEN DE HUISDIEREN NIET BEPAALD MEEGEWERKT:
MIJN KONIJN WILDE NIET WORDEN GEAID, MIJN RATJE BLEEF NIET
BRAAF IN MIJN NEK LIGGEN EN ER WAS ALTIJD VEEL MEER POEP
DAN JE JE VAN TEVOREN VOORSTELDE

MAAR IK BLEEF ONVERMINDERD GELOVEN
EN NAM ZES JAAR GELEDEN TWEE KATTEN IN HUIS

EN TOEGEGEVEN: SOMMIGE DINGEN ZIJN HEERLIJK

MAAR DE LAATSTE TIJD GROEIT MIJN ONGEMAK:
HOE VERANTWOORD IS HET EIGENLIJK OM EEN DIER TE BEZITTEN?

IK PROBEER TE LEVEN MET AANDACHT VOOR HET MILIEU,
EN DIERETHIEK IS DAAR ONLOSMAKELIJK MEE VERBONDEN

ALS IK HET VREEMD VIND OM KALFJES VAN HUN MOEDER TE SCHEIDEN,
LEEUVEN IN HOKKEN OP TE SLUITEN EN OLIFANTEN TE GEBRUIKEN VOOR
PLEZIERRITJES, WAAROM VIND IK HET DAN WEL NORMAAL OM EEN STEL
KATTEN IN MIJN HUIS TE HOUDEN VOOR GEZELSCAP?

JAAAA, ECHT HARTVERWARMEND, DE LIEFDE DIE JE KRIJGT VAN DIE
BEESTEN. JA ZE KUNNEN NERGENS NAARTOE NATUURLIJK MAAR IK
WEET ZEKER DAT ZE HET ALLERLIEFSTE HIER ZIJN!

EEN GROOT DEEL VAN MIJ WIL TEGENSPUTTEREN:
MAAR KIKK NOU NAAR ZE! ZE HEBBEN HET FÚN! IK ZORG GOED VOOR ZE!

MAAR JA - DIE ARGUMENTATIE HOREN WE VAN VEEHOUDERS OOK

AH HEERLIJK TOCH, DE TEVREDEN KNORREN
VAN 3.872 RAVOTTENDE VARKENSRIENDEN

EN TUURLIJK: GEZELSCAPSDIEREN DIENEN VAAK OOK EEN HOGER DOEL -
HET TEGENGAAN VAN EENZAAMHEID EN SOMBERTE, HET GEVEN VAN TROOST
MAAR TOCH HEEFT HET DISNEY-COMPLEX IETS GEVAARLIJKS

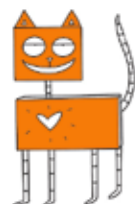
ZO KUNNEN WE ONSZELF VOOR DE GEK HOUDEN DAT HUISDIEREN NET ZO UIT ZIJN OP ONZE
VRIENDSCHAP ALS ANDERSOM - TERWIJL DE RELATIE TOCH NIET HELEMAAL GELUKWAARDIG IS

WAT ZEG JE, MENEER SNUFFLES? DAT JE GEEN ZIN HEBT OM
UITGELATEN TE WORDEN EN LIEVER DE HELE NACHT INSPECTOR
MORSE WIL BINGEN? NOU DAN DOEN WE DAT TOCH, HONNEPON

DUS IK WEET NIET OF IK EEN VOLGENDE
KEER WEER VOOR EEN HUISDIER ZOU KIEZEN

IK HOOP EIGENLIJK DAT ER TEGEN DIE TIJD EEN ROBOTALTERNATIEF IS
DIE PΑΣSEN VAST OOK EEN STUK BETER BIJ MIJN IDEAAL

IK HOU INTENS VEEL VAN JE, RENKE. ZAL IK ZO EVEN MET
MIJN FOOTJES RITMISCH JE MONNIKSKAPSPIER KNEDEN? OH EN
IK HEB AL BESTELD HOOR, JE VEGAN POKÉ BOWL IS ONDERWEG

®

Cesar Taguba (77)

Is: aangesloten bij Cordillera Peoples Alliance
Europe

Missie: klimaatrechtvaardigheid voor de
Filipijnen

Waarom steun je de klimaatzaak tegen Shell?

"Ik kom uit de Filipijnen, en daar zijn de gevolgen van klimaatverandering allang merkbaar. Denk alleen al aan de verwoestende tyfoon Haiyan. Daar zijn Shell en andere grote CO₂-uitstotende bedrijven mede verantwoordelijk voor, stelde de Filipijnse Commission on Human Rights (CHR) eind vorig jaar vast. Hier voor zullen ze juridisch aansprakelijk moeten worden gesteld. Ook in de Filipijnen."

Zou een dergelijke rechtszaak daar ook

gevoerd kunnen worden? "Alleen met internationale steun en druk vanuit de Verenigde Naties. In de Filipijnen is recent een anti-terrorismewet aangenomen, waarmee alle critici van de regering de mond gesnoerd worden. Dus ook mensenrechtenactivisten die vechten tegen de grootschalige mijnbouw-, landbouw- en waterkrachtprojecten die het land vernietigen. Het aantal activisten dat wordt bedreigd, opgesloten of vermoord neemt sindsdien toe. Toch geven de juridische procedures in Nederland en Nigeria ons wel hoop dat het recht uiteindelijk zal zegevieren."

Je zat in de jaren 70 in de gevangenis in de Filipijnen, en moest daarna vluchten vanwege je politiek activisme. Nu ben je 77, en nog even strijdbaar. Hoe hou je het vol?

"Ik behoor tot een inheemse groep uit de Cordillera-regio. Daar wordt meer dan 900.000 hectare natuur bedreigd door zo'n honderd mijnbouw-bedrijven. De rivieren zijn zwart van de vervuiling, de bergen en huizen worden vernietigd. Onze cultuur en voortbestaan zijn in gevaar. Als ik naar mijn kleinkinderen kijk, weet ik dat het de taak van mijn generatie is om hun toekomst veilig te stellen en te zorgen dat zij kunnen opgroeien in een gezond klimaat."

"Een klimaatzaak voeren in de Filipijnen kan alleen met internationale steun en druk vanuit de VN"

In de vroege ochtend van 30 maart 2012 zat ik voor het eerst in een zwevende trein. Een dag eerder was ik in de Mongoolse hoofdstad Ulaanbaatar op de Transmongolië Expres richting China gestapt. Ter hoogte van het stoffige grensstadje Erenhot werd ik midden in de nacht wakker gemaakt door streng kijkende Chinese sol-

daten. Na de paspoortcontrole reed de trein een donkere loods binnen. Hydraulische pompen stuwden de slaapwagons langzaam de lucht in, waarna met veel kabaal de onderstellen van de trein werden verwisseld. De spoorbreedte in ex-Sovjetrepublieken als Mongolië wijkt af van die in omringende landen. Opeenvolgende machthebbers in Moskou hoopten ooit dat het ongemak

vijandelijke legers bij de grens zou stoppen. Nu kost het verwisselen van de onderstellen vooral tijd.

Het was mijn eerste lange nachttreinreis. Uren staarde ik naar de bevroren uitgestrektheid van de Gobiwoestijn. Ze was er terwijl ik in slaap sukkelde en was er nog steeds toen ik wakker werd. Mijn Mongoolse coupégenoot was op weg naar de studenten-campus in Shanghai – een reis die haar anderhalve dag kostte. Verderop in de wagon aten de conducteurs slurpend noedels. Ik bestelde soep in de restauratiewagen terwijl de ondergaande zon de ijswoestijn bloedrood kleurde. Af en toe passeerden we een paar nomadententen, een yak, of een man op een paard. Verder was er niets.

Laatste nachttrein

In de jaren daarna groeide de nachttrein uit tot mijn favoriete vervoersmiddel. Ik heb

China en India 's nachts met de trein doorkruist, treinde door Oekraïne, de Balkan en grote delen van Oost-Europa.

Op de Euraziatische landplaat zijn lange nachttreinreizen niet ongewoon, maar in Europa is reizen met de nachttrein steeds lastiger geworden. De hoofdexploitant van grote delen van het EU-nachtnet, Deutsche Bahn (DB), maakte in 2014 bekend jaarlijks 30 miljoen euro verlies te draaien op de nachttreinen. De verbindingen tussen Keulen, Kopenhagen, Praag, Amsterdam en Hamburg werden geschrapt, net als de directe verbinding tussen Parijs en Berlijn. De Spaanse spoorwegen stopten al eerder met hun nachtnet. Uit België, in 1997 nog goed voor 22 internationale nachttreinen, verdween de laatste nachtverbinding in 2008. De laatste nachttrein vanaf Amsterdam Centraal vertrok op 9 december 2016. Budgetvliegtuigmaatschappijen hebben de

Europese reismarkt in rap tempo overgenomen. In de eerste maand van 2020 verwerkte Schiphol 30.336 vluchtbewegingen binnen Europa. Dat zijn 978 vluchten per dag, ofwel 40 per uur. De aankondiging van de Nederlandse Spoorwegen dat er vanaf december 2020 wél weer een nachttrein gaat rijden vanuit Amsterdam, kwam dan ook als een verrassing. En de NS staan niet alleen: ook de Zweedse regering investeert 40 miljoen euro in nieuwe nachtverbindingen vanuit Stockholm en Malmö naar Hamburg en Brussel. Zelfs luchtvaartgigant Air France-KLM overweegt om op korte trajecten treinen in te gaan zetten in plaats van vliegtuigen.

Tijdsverspilling

Aan de wortel van deze nachttreinrenaissance staan de Oostenrijkse spoorwegen: de Österreichische Bundesbahnen (ÖBB). Na het →

Jarenlang leek de Europese nachttrein ten dode opgeschreven. Toch breidt het nachtnet zich weer uit, dankzij een Oostenrijkse treinwerkplaats en zorgen over het klimaat. Een kroniek van een onverwachte wederopstanding. Tekst en beeld Hans Wetzels

De comeback van de nachttrein

→ Duitse doodsvonnis rolde ÖBB vanuit Wenen gestaag nieuwe nachtnetverbindingen uit over heel Europa. “In de leegte springen die DB achterliet, was een meesterzet,” vertelt treinactivist Bernhard Knierim. “Bijna alle Europese nachttreinen zijn inmiddels in Oostenrijkse handen.” Het zette Oostenrijk aan de top op de wederom ontluikende nachttreinmarkt, maar dat betekent niet dat ÖBB een monopolist is. “Om buiten Oostenrijk het spoor op te kunnen, moeten ze samenwerken met andere railbedrijven.” Knierim is politicoloog, biofysicus en werkt als wetenschappelijk medewerker in de Duitse Bondsdag. We ontmoeten elkaar onder station Friedrichstraße in Berlijn. Onder de gietijzeren overkapping vloeit de grandeur van het verleden moeiteloos over in het heden. Ooit had de Duitse keizer een eigen wachttruimte in het station. Nu lopen er toeristen met rolkoffers rond. Toen de Duitse overheid in 2004 aankondigde staatsspoorbedrijf DB te willen privatiseren, raakte Knierim betrokken bij actiegroep Back on Track. Via lobbywerk en publiekscampagnes proberen zij de trein in de schijnwerper te zetten als duurzaam alternatief voor vliegen. Door de financiële crisis in 2008 is de beoogde beursgang van DB nooit doorgegaan, maar het spoorbedrijf heeft sindsdien wél alle nachttreinen geschrapt. “Deutsche Bahn wil een grote speler zijn op de internationale mobiliteitsmarkt en legt zich daarom toe op lucratieve hogesnelheidstreinen,” vertelt Knierim. “Daarmee is veel meer geld te verdienen. In de Bondsdag heb ik wel eens gesproken met een topmanager van DB die treinreizen van langer dan drie uur tijdverspilling vond. Ik vind dat tamelijk bizar voor iemand die een spoorwegbedrijf leidt.”

Oriënt Expres

Het eerste nachttreinbedrijf werd in 1876 opgericht door de Belgische ingenieur en

industriel Georges Nagelmackers. Zijn Compagnie Internationale des Wagons-Lits was gericht op een bourgeois publiek, met luxeuze restauratiewagons, beddengoed van zijde en houten ornamenten op ieder treinstel. Het bedrijf exploiteerde de legendarische Oriënt Expres, een Europese Nord Expres, Sud Expres en de diepblauwe, goudgerande Train Bleu tussen het Engelse Kanaal en de Franse Riviera. Vanuit Parijs reed een nachttrein naar Lissabon en een naar Moskou. Op het hoogtepunt omvatte de vloot van Nagelmackers meer dan tweeduizend treinen. Toen na de Tweede Wereldoorlog autobezit de norm werd en de Europese staatsspoorwegen opkwamen, ging het snel bergafwaarts. In de jaren 60 verhuurde Compagnie Internationale des Wagons-Lits alleen nog maar materieel aan andere spoorbedrijven. Tegenwoordig verdient het bedrijf zijn geld als railcateraar.

Genadeklap

Het Europese nachtnet werd tot ver na 2000 uitgebaat door staatstreinbedrijven. Sinds halverwege de jaren negentig werd de nachttrein echter van het bord gespeeld door de budgetluchtvaart, geholpen door een besluit dat stamt uit 1944. Om de toen nog bescheiden luchtvaartsector een stimulans te geven, werd tijdens een conferentie in Chicago besloten dat er geen belasting betaald hoefde te worden over vliegtuigbrandstof. Nog altijd zijn vliegtickets vrijgesteld van btw en hoeft de luchtvaart niet te betalen voor emissierechten. In Duitsland lukt het de meeste regionale luchthavens alleen met overheidssteun om uit de rode cijfers te blijven. Ze beconcurreren elkaar door budgetvliegers aan zich te binden met extreem lage landingstarieven en geven zo nog eens een extra stimulans aan het vliegverkeer.

“Voor de nachttrein is de concurrentie met prijsvechters in de lucht de genadeklap geweest”, weet Knierim. “Voor een groot

deel is dat te wijten aan politieke keuzes. Concurreren met een industrie die zóveel belastingvrijstellingen geniet is op zijn zachtst gezegd nogal lastig.”

RyanAir

Op dit moment zijn vliegtuigen in Europa verantwoordelijk voor ongeveer 3 procent van de CO₂-emissies. Dat lijkt misschien niet veel, maar alleen al in de afgelopen 5 jaar is die uitstoot met 26 procent gegroeid. Volgens Andrew Murphy van het Brusselse onderzoeksbureau Transport & Environment is ongebreidelde groei dan ook het grootste klimaatgevaar van de luchtvaart: “Luchtvaartbedrijven hebben zichzelf als doel gesteld om hun passagiersaantallen te blijven verdubbelen. Ze zijn in Europa de enige industrietak zonder ook maar een beetje een verduurzamingsplan. Tegelijkertijd incasseert de sector wél miljarden euro’s aan overheidssteun en belastingvoordelen.” Volgens EU-onderzoek wordt elke stap die de luchtvaartindustrie zet richting energiezuinige technologie tenietgedaan door de groei van het aantal vliegbewegingen. Marktleider op de Europese markt voor budgetvluchten is RyanAir. In 2019 trad de Ierse maatschappij voor het eerst toe tot de tien meest vervuilende bedrijven in Europa. Nog tijdens de coronacrisis maakte RyanAir nieuwe directe vluchten naar de Oekraïense havenstad Odessa en Cyprus bekend. Concurrent EasyJet kondigde vervolgens maar liefst 21 nieuwe bestemmingen aan. Ook is RyanAir sinds kort begonnen met vluchten vanaf verschillende steden in Polen naar de opkomende toeristentrekker Montenegro.

Tunnels en bruggen

Het piepkleine Montenegro is pas sinds 2006 onafhankelijk van buurland Servië. Traditioneel is het een hotspot voor sigarettensmokkel en drugshandel. Toerisme stimuleren is daarom overheidsprioriteit nummer één. Omdat Montenegro het enige Europese land is zonder ook maar een meter snelweg, speelde de internationale nachttrein naar de Servische hoofdstad Belgrado altijd een belangrijke rol. Onder treinliefhebbers staat die trein bekend als een van de mooiste reizen in Europa. Elf uur lang gaat de rit door een woest berglandschap, over 435 bruggen en door 254 tunnels, om te eindigen in het

Sinds 1944 hoeft er geen belasting betaald te worden over vliegtuigbrandstof

rustieke Topčider-park aan de rand van Belgrado. Onderweg klimt de trein tot bijna een kilometer boven zeeniveau en kunnen reizigers neerkijken in eindeloos diepe dalen en uitkijken over zwarte bergkammen. Jarenlang bestonden er geen goedkope vluchten naar Montenegro. Pas sinds mei 2016 vertrekken er vanaf Schiphol twee per week en ook RyanAir biedt vanuit Charleroi Airport vier vluchten per week aan naar de hoofdstad Podgorica. Die vliegcapaciteit moet volgens de Montenegrijnse Nationale Toerismestrategie de komende jaren snel doorgroeien. Een vliegreis met RyanAir van Brussel naar Montenegro kost momenteel minder dan 10 euro. Een nachttreinticket naar Montenegro kost ruim het dubbele – als je opstapt in Belgrado.

Cadeau

De absurditeit van zulke goedkope vluchten begint langzamerhand ook in Brussel door te dringen. Volgens een in 2018 gelect rapport van de Europese Commissie (EC) zou een kerosinebelasting van 330 euro per 1.000 liter de uitstoot van de luchtvaart met

11 procent kunnen verminderen, zonder de werkgelegenheid in de sector aan te tasten. Overheden zouden aan die maatregel zelfs 27 miljard euro aan extra belastinginkomsten overhouden. Eind 2019 presenteerde de Commissie in Brussel haar Green Deal: een politieke routekaart die de EU in 2050 klimaatneutraal moet maken. Daarin kondigt de EC voorzichtig aan dat de luchtvaart zich moet opmaken om te gaan betalen voor emissierechten. De sector reageerde furieus en houdt vol dat zulke maatregelen vanwege de coronacrisis onacceptabel zijn. Maar ook met extra kerosinebelastingen is concurreren met de luchtvaart voor spoorbedrijven geen sinecure. “Een nachttrein runnen heeft in de praktijk meer te maken met het hotelwezen dan met logistiek”, vertelt Hessel Koster van NS Internationaal. “Er moet gekookt worden aan boord en ook ach-

ter het schone beddengoed zit een heel systeem. Per gereden kilometer betalen wij hoge railheffingen aan de spoorbeheerders in verschillende landen. De Commissie zou er op zijn minst voor kunnen kiezen om ons daarin te steunen, op dezelfde manier als de luchtvaart nu miljarden euro’s cadeau krijgt.”

Werkplaats

In de herfst van 2015 stapte ik ’s avonds laat in Wenen op een nachttrein richting Nederland. Ik was op reis geweest in Roemenië en reisde in verschillende etappes – vanuit Transsylvanië via Boedapest, Oostenrijk en Düsseldorf – terug naar huis. In mijn coupé met uitklapstoelen was het veel minder comfortabel slapen dan waar ik ondertussen aan gewend was in andere delen van de wereld. Voor de meeste mensen in de trein →

→ leek de reis eerder een hindernis dan een verademing. Mijn coupégénoot was dit keer Belgisch. We konden allebei niet slapen en dronken tot diep in de nacht bier van de boordbistro in het fietsencompartiment. De trein reed niet eens meer direct door naar Amsterdam. Een jaar later trok exploitant Deutsche Bahn definitief de stekker eruit. Daardoor zag het Oostenrijkse ÖBB zich voor een dilemma geplaatst: veel DB-nachttreinstellen werden onderhouden in een 150 jaar oude werkplaats in het Weense stadsdeel Simmering. Het Duitse besluit het nachtnet op te heffen zou in Oostenrijk veel banen kosten. De ÖBB-directie besloot daarom tot een opmerkelijke vlucht naar voren en kocht 42 slaapwagons over van DB. Een gok die uitermate goed uitpakte: inmiddels bestiert ÖBB nachtverbindingen naar Hamburg, Berlijn, München, Düsseldorf, Zwitserland en Italië.

Er rijdt weer een trein tussen Wenen en Brussel en binnenkort dus ook naar Nederland. Afgelopen augustus maakte ÖBB bekend nog dertien extra nachttreinen te bestellen en kreeg daarvoor een overheidsinjectie van 500 miljoen euro. Ook in Nederland loopt de regering vooruit op de Green Deal van de Europese Commissie. Staatssecretaris Van Veldhoven (Infrastructuur en Waterstaat) kondigde in oktober 2019 in een brief aan de Tweede Kamer aan de komende jaren “2 miljoen reizigers extra te willen verleiden om te kiezen voor de trein op internationale reizen”. Samen met NS wil de staatssecretaris de nachttrein terugbrengen naar Nederland, zodat “snelle treinen een steeds aantrekkelijker alternatief worden op bestemmingen tot circa 6 uur reistijd”. Om exploitatietekorten behapbaar te houden, springt ook de Nederlandse overheid bij. Voor de nieuwe verbinding tussen

Amsterdam en Wenen ontvangt NS een bijdrage van 6,7 miljoen euro. “Het is lastig om winst te maken met een enkele nachttreinverbinding”, legt Koster uit. “Om zulke treinen kostendekkend te laten rijden, moet je een heel netwerk optuigen waarin je beter verdienende lijnen wegstreept tegen minder druk bezette treinen. Daarvoor zit je in het centrum van Europa beter dan in Nederland. Verrassend is het dus niet dat juist de Oostenrijkse spoorwegen de leiding nemen in de terugkeer van de nachttrein.”

Cultuuromslag

Vooralsnog zijn de vooruitzichten voor die terugkeer gunstig. Volgens ÖBB zijn de meeste nachttreinen alweer dagen voor vertrek volgeboekt. Ook recent onderzoek van investeringsbank UBS wijst op een groeiende bereidheid onder consumenten (vanwege een ‘groeiend klimaatbewustzijn’) om weer met de trein te reizen. Goede spoorverbindingen op strategisch belangrijke routes kunnen de groei van het Europese vliegverkeer volgens UBS zelfs tot nul terugbrengen. Wel wil Knierim benadrukken dat er nog veel moet gebeuren voordat de nachttrein een volwaardig alternatief is voor goedkope lijnvluchten: dienstregelingen moeten beter op elkaar aansluiten, er moet een duidelijk en uniform systeem komen om in heel Europa treinkaartjes te kopen en ook een cultuuromslag onder consumenten is nodig. “Mensen vergeten dat reizen in de nachttrein betekent dat je geen hotel hoeft te boeken, dat je uitgeslapen aankomt midden in de stad waar je moet zijn en dat je niet ’s nachts naar het vliegveld hoeft”, zegt Knierim. “Mensen die naar Thailand vliegen om een weekendje te feesten bekijken de wereld door een andere lens, maar voor het groeiende aantal mensen dat zich druk maakt over de klimaatimpact van hun vlieggedrag is de nachttrein een heel geschikt alternatief.” □

“Goede spoorverbindingen kunnen de groei van het Europese vliegverkeer tot nul terugbrengen”

Taiwo Feyisipo (53)
Is: kapper en mede-oprichter Africa Roots Movement
Missie: naar een economie die niet om winst draait

Je bent actief bij allerlei actiegroepen, waaronder het Shell Action Team Bijlmer. Waarom? “Ik strijd tegen alles dat het milieu en de natuur vernietigt, dus ook tegen Shell. Ik heb in mijn thuisland Nigeria in de jaren 90 met eigen ogen gezien hoeveel schade Shell daar aan het milieu heeft toegebracht, door de olie die ze in de natuur hebben laten lekken. Hoewel ze anders pretenderen, hebben ze dat nog steeds niet opgeruimd. De financiële compensatie is niet genoeg om de schade te herstellen en is bovendien niet bij de mensen terechtgekomen die er de gevolgen van ondervinden. Dus daar vecht ik voor.”

Je bent ook een van de mede-eisers in de klimaatzaak tegen Shell. Wat verwacht je daarvan? “Het is de hoogste tijd dat Shell gaat boeten voor de begane misdaden. Maar uiteindelijk maakt het niet uit of we deze rechtszaak winnen of verliezen. Als Shell omvalt, dan staat er wel weer een ander bedrijf op, dat net zo erg is. Of ze gaan onder een andere naam verder. Het gaat niet om Shell, het gaat om het kapitalisme. Dat systeem creëert bedrijven zoals Shell. Dus dat moeten we stoppen, anders verandert er niks. Ook niet als we deze rechtszaak winnen.”

Hoe hoop je dat te bereiken? “In het kapitalisme gaat winst boven menselijkheid. Maar we kunnen niet allemaal rijk worden. We zouden tevreden moeten zijn met wat we hebben, in plaats van altijd maar meer te willen. Door actie te voeren blijf ik mensen eraan te herinneren dat onze hebzucht het echte probleem is. Ik ben ervan overtuigd dat de wereld er zonder tegenbeweging nog veel slechter aan toe zou zijn dan nu.”

“Zonder tegenbeweging zou de wereld er nog veel slechter aan toe zou zijn dan nu”

Er is nog een weg terug

De Boterbloem heeft nog 3 van haar oorspronkelijke 12 hectare over. Met lede ogen hebben de boeren moeten aanzien hoe een graafmachine de oude sloten dempte en de historische verkaveling van de Lutkemeerpolder werd uitgewist. Om het gebied is een brede watergang gegraven, waardoor zij het land niet meer op kunnen. Dat de vernieling van de laatste biologische akkers in de stad zich voltrekt onder een bestuur van GroenLinks, SP, PvdA en D66, maakt het extra onverteerbaar. Wethouder Ruimtelijke Ordening Marieke van Doorninck kondigde in april nog aan de economie circulair te willen maken, volgens het ‘Donut-model’ van Kate Raworth. “De wethouder deelt dezelfde overtuigingen als de sympathisanten van De Boterbloem”, hield een actievoerder haar onlangs tijdens een lezing in De Balie voor. Het is ontwikkelaar SADC die het

begin van het einde van het open polderlandschap inluidt. Vrijdag 4 september ontvangen omwonenden een brief: na het weekend zal een aan-nemer beginnen met graafwerkzaamheden. De plekken waar gebouwen en wegen moeten komen zullen worden ‘voorbelaat’ met gebiedseigen grond. Alies Fernhout, aanjager van actiegroep Behoud Lutkemeer en eigenaar van een biologische plantenkwekerij in de polder, is verrast. Ze volgt de vergunning-aanvragen op de voet. “Deze had ik gemist. Het blijkt om een vrijstellingsvergunning te gaan, en die verschijnen niet op de reguliere website.” Uitstralen dat verzet niet meer helpt is deel van de strategie, denkt Fernhout. “Om de kavels bouwrijp te maken, is nog een wijziging van het bestemmingsplan nodig. Daar willen ze niet op wachten, want dan volgt weer een lange bezwaarprocedure. Daarom proberen ze de ontwikkelingen zo onomkeerbaar mogelijk te maken. Dan

kunnen ze ons later voorhouden dat er geen belang meer is, omdat het toch geen landbouwgrond meer kan worden.” Behoud Lutkemeer heeft de gemeenteraad begin dit jaar verzocht de polder te herbestemmen naar ‘agrarisch gebruik’. Een verzoek daartoe aan de gemeenteraad is tot nu toe niet in behandeling genomen. Fernhout bereidt een gang naar de Raad van State voor om de raad in gebreke te stellen. De herbestemming van de Lutkemeerpolder kan op steun rekenen van onder meer Marjan Minnesma van Urgenda en GroenLinks-coryfeeën als Peter Lankhorst en Dick Pels. Het sterkt Fernhout in de overtuiging dat het verzet moet doorgaan. “Het is nog steeds terug te draaien. Zolang hier nog geen kabels en wegen liggen, moet je gewoon weerstand bieden.” →

In de Amsterdamse Lutkemeerpolder beproeven de gemeente en projectontwikkelaar SADC de tactiek van de beschadigde aarde. Met het op de schop nemen van de biologische akkers van zorgboerderij De Boterbloem, lijkt verzet tegen een bedrijventerrein zinloos geworden. Maar het is pas voorbij als het voorbij is. Tekst **Berna van Vilsteren**

Beeld **Daniel Gomez**

→ **1.** Ontwikkelaar SADC verklaarde eind vorig jaar een kandidaat koper te hebben voor een kavel van 5,5 hectare. Het is de eerste reservering sinds de gemeente in 2009 de 45 hectare grote polder in beheer gaf aan SADC om een businesspark te ontwikkelen. Het lijkt moeite te kosten om bedrijvigheid naar Osdorp te lokken, ook al werd jaren geleden de norm Schiphol-gerelateerde bedrijvigheid losgelaten. SADC, Schiphol Area Development Company, heeft in naam weinig meer te zoeken in 'Businesspark Osdorp 2'.

2. Wie de geïnteresseerde partij is en om wat voor een soort bedrijf het gaat, is nog altijd onbekend. Zelfs de gemeenteraad weet het niet. "Hoe kunnen wij zo onze controlerende taak uitoefenen? We moeten weten of deze partij voldoet aan het bestemmingsplan", vroeg gemeenteraadslid Jennifer Bloemberg-Issa (Partij voor de Dieren) zich al eerder af. Wethouder Marieke van Doorninck laat alleen los dat het om een beursgenoteerde multinational en een 'nieuwe vestiger' in Amsterdam gaat. Terwijl de raad 2 jaar geleden akkoord ging met de aanleg van een nieuw businesspark omdat bedrijven in de stad plaats zouden moeten maken voor de hoognodige woningbouw.

3. In allerijl bereidt de actiegroep een blokkade voor. In de nacht van zondag op maandag 7 september vliegt er al een politiehelikopter boven de polder en houdt de politie voertuigen tegen. Als om half 8 maandagochtend de koffie klaar staat voor de actievoerders, rijdt de eerste politiewagen de polder in. De aannemer heeft de akkers weer toegankelijk gemaakt door met bouwzand een toegangspad te storten. De stemming onder de zacht oranje zonsopgang is gemoedelijk.

4. De politie grijpt niet in als de actievoerders een diepe greppel graven en barricades aanbrengen die de toegang van vrachtwagens moeten belemmeren. Na wat geduw en getrek is het een trekker met maaibalk gelukt om langs de actievoerders te komen – het is de bedoeling dat de graafmachines het daar straks moeilijker mee krijgen. De rest van de ochtend staat de politie met de armen over elkaar en kijkt toe hoe de maaimachine het hoog opgeschoten onkruid weg snijdt. Een haas vlucht, torenvalken gaan gewoon door met bidden.

5. Ondertussen zijn ook vertegenwoordigers van SADC en de aannemer aan komen rijden. Alies Fernhout brengt hen op de hoogte van het laatste nieuws: ze heeft een verzoek bij de rechter ingediend om de vrijstellingsvergunning op te schorten. De rechter belt met SADC of ze de werkzaamheden willen onderbreken zolang het bezwaar tegen de vergunning in behandeling is. SADC weigert.

6. Als de maaimachine klaar is en het schafuur voorbij, komt er opeens beweging in het politiepeloton. Een vrachtwagen met een graafarm staat met draaiende motor klaar om de greppel weer dicht te gooien. Een actievoerder slaat haastig nog een kop soep achterover. Een aantal mensen springt in mensdiepe gaten. Alleen hun hoofden steken boven het maaiveld uit als de wielen van de vrachtwagens langzaam naderbij komen. Vijf volhardende actievoerders worden opgepakt.

Een aantal dagen later is er van de groene polder weinig meer over.

Lees verder op downtoearthmagazine.nl/lutkemeer

Als we echt wat willen veranderen, moet de progressieve beweging weer één worden. Niet jouw strijd, maar de onze. Hoe bouwen we aan een beweging waarin alle progressieve clubs een plek hebben? *Down to Earth* deed een voorzet en nodigde Job (Milieudefensie), Caitlin (Kick Out Zwarte Piet), en Robin (Extinction Rebellion) uit voor een goed gesprek. Tekst **Roos van Tongerlo**

Relatietherapie voor de progressieve beweging

W e blokkeren al dansend de Zuidas voor een eerlijk beleid, komen in heel het land bijeen tegen racisme, en lopen met 40.000 mensen door de stromende regen voor het klimaat. Het is niet langer nodig met weemoed terug te denken aan het activisme van de jaren 80. Je hoort het, je leest het, het is er weer: ‘momentum’. De progressieve beweging is wakker. Nu is het een kwestie van doorpakken. Er is werk te doen: iedere club kent zijn eigen actievorm – van lobbyen, werven, demonstreren, tot aan zwemmen in de Hofvijver – maar wie verder kijkt dan het *hoe*, vergeet weleens dat we het *wat* delen. Uiteindelijk gaat het alle progressieve clubs om hetzelfde: (klimaat)rechtvaardigheid. Om een vuist te kunnen maken, hebben we een grote progressieve beweging nodig. Een beweging

waarbinnen mensen elkaar niet voor de voeten lopen, maar clubs elkaar weten te vinden en de handen ineen slaan.

Hoe werken we aan zo’n grote, veelzijdige beweging? Wij nodigden drie bewegingsbouwers uit voor een broodje en gingen samen op zoek naar een antwoord op die vraag. Aan tafel: Caitlin Schaap, organisator bij Kick Out Zwarte Piet en medeorganisator van Black Lives Matter NL, Robin Habbé (ook wel Bruisje), organizer en coördinator bij Extinction Rebellion NL, en Job van den Assem, afzwaaiend hoofd bewegingsopbouw bij Milieudefensie.

Caitlin: “Even heel simpel: wanneer vinden jullie dat iets een beweging is?”

Robin: “Een beweging bestaat uit een groep mensen met dezelfde principes. Dat noemen

we bij XR onze *principles and values*, een soort collectieve basis.”

Job: “Een beweging ontstaat volgens mij als mensen zich onderdeel voelen van iets. Het is een gemeenschap van mensen die elkaar vinden. Dat zag je in de jaren 80 zo mooi aan al die neutronenbom-buttons op jasjes en shirts. Je streed ergens voor, herkende elkaar, maar wist tegelijkertijd dat je principes werden gedeeld door een multitude aan organisaties en groepen. Het was net zo georganiseerd als ongeorganiseerd.”

En moet die progressieve beweging zo groot mogelijk zijn?

Caitlin: “Ik kan me voorstellen dat in grote getale de straat op gaan niet altijd het best werkt. Het is voor burgers een laatste middel. We leven in een parlementaire democra-

Caitlin Schaap houdt een toespraak op het podium tijdens World Indigenous Day, 9 augustus 2020. Beeld: Romy Fernandez.

Job: “Haha! Maar uiteindelijk is een beweging natuurlijk meer dan één organisatie. Toen we begonnen met de focus op bewegingsopbouw, zeiden we wel eens tegen elkaar: wij, Milieudefensie, moeten de beweging zijn. Dat was een denkfout: je kunt en mag de beweging niet claimen. De klimaatmars is een goed voorbeeld van hoe het wél moet. Ik heb hier aan de lunchtafel gehoord dat we blij moesten zijn met tienduizend mensen – meer zouden we de straat niet op krijgen. Ik was er zelf altijd van overtuigd dat we met bewegingsopbouw meer mensen mee konden krijgen. En zo heeft het ook uitgepakt: ons verhaal over een eerlijk en duurzaam Nederland, daar kon iedereen op zijn eigen manier aan bijdragen. Er was een religieblok, een anti-Shell-blok, een veganblok, een oceanenblok, een fashionblok, politieke partijen liepen mee, er was een blok met opa’s en oma’s... wat jouw club ook was: de klimaatmars was *the place to be*. Zo krijg je dus 40.000 mensen op de been. Ook als het heel hard regent.”

Jouw strijd is mijn strijd

Caitlin: “Je hebt geen idee van te voren, hè? De Black Lives Matter-demo was aangemeld bij de gemeente Amsterdam. Ik dacht: er komen tweehonderd mensen, misschien vierhonderd. Meer dan dat verwachtte ik ook niet in coronatijd. Toen stond de Dam vol.”

Robin: “Het voelde als een historisch moment. Je moest erbij zijn.”

Caitlin: “Dat was het ook: de Black Lives Matter-demonstraties deze zomer waren het eerste grote anti-zwart-racismeprotest in Nederland. In het begin was het heel moeilijk om zwarte mensen de straat op te krijgen. Bij Kick Out Zwarte Piet-protesten bijvoorbeeld werden mensen al snel door de media geframed als radicale terroristen. Terwijl het vaak moeders waren die gewoon hun kinderen willen beschermen, of Gerda van Sesamstraat! Lange tijd waren het vooral linkse, witte activisten die met KOZP de straat opgingen, omdat het voor zwarte mensen minder veilig is om te demonstre-

tie, maar als er geen politieke partij is die zich expliciet uitspreekt tegen racisme, het al veranderende klimaat wil tegengaan en radicaal actie wil ondernemen, hebben we geen keus: dan functioneert de democratie niet. En ja, dan wil je tijdens een actie met een zo groot mogelijke groep zijn. Zo laat je zien dat mensen het met je eens zijn en kom je politieke ruimtes binnen, zodat je ideeën daar kunnen landen. Massa’s zijn ook belangrijk omdat we daarmee kunnen laten zien dat racisme ons allemaal raakt. Letterlijk iedere persoon op aarde. Dat gevoel hebben mensen vaak wél als het over klimaatverandering gaat, maar niet bij racisme.”

Sicke mobilisatiekracht

Hoe bouw je een beweging?

Job: “Door relaties aan te gaan. Dat doe je door met mensen te praten, één op één. Als je ze vertelt wie jij bent, waarom jij het belangrijk vindt om in actie te komen, zet je ze aan het denken. En dán stel je de vraag: hoe gaan we dit samen oplossen? Dat is heel anders dan een slogan als ‘een beter milieu begint bij jezelf...’”

Robin: “Ik hoorde laatst een kraker die zei dat als je in de jaren 80 een alarm uitstuurde,

er binnen 5 minuten duizend mensen op straat stonden. Dat was sicke mobilisatiekracht! Maar serieus: ik denk dat Nederland sinds de jaren 80 lamgeslagen is door het neoliberalisme. Ik denk dat in de mens heus een basishouding zit van solidariteit, maar dat die helemaal is afgestompt.”

Job: “En als je het gevoel hebt dat je op jezelf aangewezen bent, voel je je machteloos. Je kunt niet in je eentje vechten tegen het systeem, tegen de overheid, of tegen een maatschappij op het verkeerde pad. Daarom zijn die relaties zo belangrijk: die maken je strijdbaar, geven hoop.”

“Ook bij Milieudefensie zijn we denk ik de kracht van mensen een tijdje uit het oog verloren, ook al zijn we altijd een bewegingsorganisatie geweest. Het heeft wel even geduurd voor weer waren waar we nu zijn; terug bij onze *roots*. Je kunt nu eenmaal niet zo snel een hele organisatie omgooien. Dat is het fijne aan The Sunrise Movement of Extinction Rebellion, dat zijn bewegingsorganisaties die je nieuw kunt neerzetten, *from scratch*... Als nieuwe organisatie ben je veel wendbaarder.”

Robin: “Kom bij XR!”

“In grote getale de straat op gaan is belangrijk omdat je zo laat zien dat racisme ons allemaal raakt. Letterlijk iedere persoon op aarde” – Caitlin Schaap

Job van den Assem vertrekt bij Milieudefensie om – samen met Sandra Ball – een trainingscentrum te beginnen. Het Lowlander Project gaat mensen trainen in bewegingsopbouw, waarbij ze hun leiderschap ontdekken, ontwikkelen en leren in te zetten voor maatschappelijke verandering en het versterken van de progressieve beweging. Zie lowlanderproject.nl.

Job van den Assem deelt begin 2017 een speciale voedseleditie van dagblad *De Pers* uit. Geen echte krant, maar een actie om een breed publiek te laten zien dat de Nederlandse voedselproductie veel eerlijker en milieuvriendelijker kan. Beeld: Chantal Bekker.

“We hebben veel bereikt door te kiezen voor de focus op Zwarte Piet. Media en politiek gingen meteen aan de slag zodra we het over Zwarte Piet hadden. Nu worden we eindelijk uitgenodigd en kunnen we met de juiste mensen een gesprek voeren over institutioneel racisme, waar het ons uiteindelijk om gaat. De acties tegen Zwarte Piet hebben gewerkt omdat ze héél veel agressie blootleggen. Agressie die dagelijks wordt gebotvied op zwarte mensen. Dat zien witte mensen nu. En daar wilden wij het al die tijd al over hebben: zien jullie dat? Dat is iets wat jullie op moeten lossen. We snappen heus dat jullie daar geen zin in hebben, maar hé: wij ook niet.”

Job: “Binnen delen van de progressieve beweging werd lang gedacht: dit is nu even mijn strijd, jij succes met de jouwe. Maar het is niet ‘jouw strijd, mijn strijd’, het is ónze strijd: zolang niet iedereen vrij is, ben jij dat ook niet. Je staat er uiteindelijk ook voor jezelf.”

Robin: “Dinsdag, tijdens onze burgerberaadmodeshow in Den Haag, droeg ik een mooie banner. Er stond op ‘Een aarde, een mensheid, een strijd’. Die verkokering: het is gewoon *bullshit*. We vechten voor hetzelfde.”

Caitlin: “Wat bedoel je met verkokering?”

Job springt in.

Job: “Dat veel bewegingen op hun eigen domeintje zitten. Dat er niet wordt nagedacht over de *root causes* van alles waartegen we in verzet komen. Toen ik op mijn zestien begon bij Milieudefensie als actievoerder

tegen de bezetting van het Bulderbos, met mijn voeten in de modder, voelde dat nog wel echt zo: het was ónze strijd. Maar in de loop van de tijd zijn delen van de progressieve beweging uiteengevallen in kleinere clubs: de milieubeweging deed het milieu, de natuurbeweging de natuur, feministen deden vrouwenrechten, enzovoorts. De jongere generatie heeft gelukkig weer oog voor de gedeelde grondoorzaken. Ik hoor het bijvoorbeeld in een podcast als *Damn, Honey*. Daar gaat het over feminisme, racisme, kolonialisme, klimaatverandering... alles komt samen. En de belangrijkste vragen worden gesteld: wat is er mis met het systeem? Waarom gaan dingen nu werkelijk verkeerd? En wat kunnen we er aan doen?”

Een veilige plek

Robin: “Die vragen stellen is heel belangrijk. Twee van de kernwaarden van XR zijn

reflection and learning. Iedereen mag fouten maken, maar als je weigert te reflecteren en van die fouten te leren, moet je gewoon gaan. We willen bijvoorbeeld geen mensen bij XR die beginnen over overbevolking als belangrijkste oorzaak van klimaatverandering. Ecofascisme! Of mensen die op sociale media anderen met opzet misgenderen. Bij ons moet iedereen zich veilig voelen.”

Job: “In de Occupy-beweging in de Verenigde Staten ontstond op een gegeven moment echt zo’n uitsluitings-cultuur. Jij mag erbij omdat je veel op mij lijkt, en jij niet omdat je te weinig op mij lijkt. Ja, dan blijft zo’n beweging klein. Het is een *fine line* waarop je als beweging of organisatie balanceert: je wilt het draagvlak groot en zichtbaar maken, maar tegelijkertijd zijn mensen op zoek naar gelijkgestemden en een hechte *community*.”

Robin Habbé tijdens een blokkade op de Amsterdamse Zuidas. XR vroeg hiermee aandacht voor de grote invloed van vervuilende bedrijven op het klimaatbeleid. Beeld: Paul de Boer.

“Die verkokering: het is gewoon *bullshit*. We vechten voor hetzelfde” – Robin Habbé

willen. Dat is gevaarlijk, want hoe neem je mensen mee in je opstand als ze geloven dat ze al vrij zijn? We moeten de dingen leren zien zoals ze echt zijn. Een T-shirt betekent uren arbeid van onderbetaalde tienermeisjes in Bangladesh. Achter een stukje vlees gaat een vreselijk gewelddadige industrie schuil. Pas als mensen het systeem leren zien, gaan ze zich afvragen of ze wel willen horen bij de groep die het in stand houdt. Nee dus: dan horen ze liever bij de groep die zich ertegen verzet.”

Job: “Precies. Ik kan het niet vaak genoeg zeggen: bewegingsopbouw is relationeel. Vertel mensen niet alleen wat je ziet, maar vooral wat je voelt en wat je drijft. Net zoals bij een therapeut. Die verhalen doen ertoe: jouw boosheid, jouw dromen, jouw hoop. En hopen mag: we zijn er nog lang niet, maar we hebben ook veel bereikt met onze acties.”

Robin: “Vind je? We maken zoveel kapot en er is zoveel onrecht waartegen nog lang niet genoeg actie wordt gevoerd. Denk aan de Oeigoeren! De problemen zijn alleen maar groter geworden.”

Job: “Dat ben ik niet helemaal met je eens. We moeten ook zien dat er wél dingen veranderd zijn, anders houd ik het ook niet vol.”

Caitlin concludeert: “Hoop is essentieel.”

Hoe ziet een therapiesessie voor heel de wereld eruit?

Caitlin: “De beslissingen die we maken zijn meestal gebaseerd op oude wonden. Dat geldt voor ons allemaal, niemand komt zonder kleerscheuren door zijn jeugd heen. Daar moet je zelf, helemaal alleen, mee aan de slag. Als je dat beseft, begrijp je ook dat agressie naar anderen toe jou niet helpt. Volgens leer je zien wat jouw gedrag binnen het collectief betekent: ‘Wacht, ik doe andere mensen pijn omdat ik racistisch ben.’ Maar je leert ook dat je ervoor kunt kiezen om te veranderen. En als dat je lukt, is er ruimte voor reflectie en schaamte. Niet het soort schaamte waarbij mensen worden vernederd, maar schaamte die de samenleving positief helpt transformeren. Dan kunnen we samen verder, richting verandering. Dat is wat ik hoop dat er tijdens zo’n sessie zal gebeuren.”

Het gezelschap is even stil, staart voor zich uit.

Caitlin: “Nee, het is niet altijd mooi. We zullen heel veel banken en stoelen nodig hebben. En dekantjes, haha. Maar het is het absoluut waard: uiteindelijk wil je als beweging toch dat je beweging overbodig wordt.” □

“Je kunt niet in je eentje vechten tegen het systeem, tegen de overheid, of tegen een maatschappij op het verkeerde pad” – Job van den Assem

Iedereen kan in actie komen. Ja, jij ook!

Wanneer ontdekte je de activist in jezelf?

“Het zat er al heel snel in. Toen ik een jaar of 7 was, ging ik al langs de deuren met zelf-gebakken cakejes om geld op te halen voor het plaatselijke dierenasiel. Ik dacht niet na over hoe groot het verschil zou zijn dat ik kon maken. Ik wilde gewoon meteen wat doen. Op mijn zestiende ben ik vegan gaan bakken, ik wilde mensen laten zien dat vegan eten lekker is – of minstens net zo lekker als niet-vegan eten. Baktivisme, noemde ik dat.”

Wat wilde je veranderen met je activisme?

“Ik besepte dat ik het heel goed had: natuurlijk heb ik ook moeilijke momenten en tijden gekend, maar wij hadden thuis bijvoorbeeld nooit geldproblemen. Ik kom uit een heel gelukkig gezin, ik ben gezegend met een goed stel hersens, en ik heb een witte huidskleur. Ik zag dat klasgenootjes van kleur anders behandeld werden dan de witte kinderen. Al was het maar dat zij in winkels veel beter in de gaten werden gehouden dan ik. In mijn naïviteit dacht ik dat ik er wel voor kon zorgen dat al die mensen het ook goed konden hebben. Haha, daar ben ik wel een beetje op teruggekomen.”

Dat is wel zware kost voor een kind. “Absoluut. Toen ik een jaar of 14 was, ging ik me verdiepen in feminisme. Voor mij betekent dat gelijkheid voor iedereen. Zo’n basis helpt, want dan weet je waar je het voor doet. Op Tumblr, waar heel veel activisten informatie deelden, ging een wereld voor me open. Oef, ik wist wel dat de wereld

Schrijver, zangeres, bakker, podcaster en boven alles activist Lisa Jansen (1992) wilde niets liever dan met z’n allen in actie komen voor een betere wereld, maar voelde zich onder activisten een buitenbeentje. Dus begon ze haar eigen platform. Nu is er het boek *Laat je horen – zo maak jij een positief verschil in de wereld*, een handleiding voor wie samen in actie wil komen maar niet weet waar te beginnen.

Tekst **Roos van Tongerlo** Beeld **Elke Teurlinckx**

oneerlijk was, maar zó oneerlijk? Nu denk ik af en toe nog steeds: *my god*, is dit er ook nog? Dat houd je toch niet voor mogelijk? Ik had als puber diepe depressies, en nee: ik kon het eigenlijk helemaal niet zo goed aan. Ik zat vast: ik wilde er zo graag iets aan doen dat ik bleef zoeken, waardoor ik keer op keer werd geconfronteerd met al dat onrecht.”

Daar stond je dan, 18 jaar oud en helemaal volgestopt met kennis over al het onrecht op de wereld. Wat deed je toen? “Ik ging naar feministische festivals. Ik dacht dat ik daar mijn matties *for life* zou ontmoeten. Het ging me niet alleen om activisme, maar ook om vriendschap. *Sisterhood!*”

Je moet wel heel hard lachen. Niet dus? “Nou, ik heb me nog nooit zo alleen gevoeld als daar. Dat was ook mijn eigen schuld, hoor. Ik had het gevoel dat je, als je op zo’n

festival binnenkomt, al helemaal af moet zijn als activist. Je mag geen fouten maken, niks ‘verkeerd’ zeggen... er is geen ruimte om te groeien. Alsof je door een activistische ballotage heen moet om er bij te mogen horen. Ik sprak mensen aan, maar snel sloot het kringetje zich weer. Net alsof ik weer op de middelbare school zat.”

Ai, wat een domper. “Ja, huilen. Haha! Ik was flink ontgoocheld. Ik had zo mijn best gedaan aansluiting te vinden en ik voelde me eenzaam. Dan doe ik het zelf wel, dacht ik.”

Hoe dan? “Op Instagram. Dat vind ik een fijne plek om mensen te leren kennen. Ik begon met het delen van foto’s van mijn baksels, maar langzamerhand werden mijn posts activistischer. Dat was spannend, maar het móest eruit, op mijn voorwaarden. Nu is het echt een community, met mijn account

@BigVeganSister en Big Vegan de Podcast als clubhuis. Iedereen is welkom, want iedereen moet ergens beginnen.”

“Ik stoor me trouwens enorm aan mensen die zeggen dat internet niet echt is: ik heb al mijn beste vrienden online leren kennen en ik heb de beste vrienden van de wereld. Online activisme is net zo valide als offline activisme. Bovendien: niet iedereen kán de straat op, al is het maar omdat de reis naar de Randstad meer kost dan je kunt betalen.”

En, werkt het? “Ja, het resoneert. Dat deed mij zo goed: mensen zitten wél op mij en

mijn activisme te wachten. Laatst kreeg ik zo’n ontroerend bericht: “Een paar weken geleden dacht ik, wat heeft het allemaal nog voor zin...Toen hoorde ik jullie gesprekken tijdens je boekpresentatie en nu brandt het vuurtje weer.” Vorig jaar, pre-Covid, heb ik een *body positive* picknick georganiseerd in een binnentuin. Ik daagde iedereen uit om te komen in iets wat ze normaal misschien niet zouden durven dragen. Daarna heb ik van mensen gehoord dat ze bijvoorbeeld voor het eerst in 10 jaar een korte broek aan hadden. Iemand zei: “Zoals het hoort, buiten in de zomer met 35 graden. Ik kon wel hui- len.” Nou, dat is toch een overwinning?”

Handig:
6 praktische tips uit Lisa Jansens boek *Laat je horen*.

- 1. Blijf bij jezelf**
“Je hoeft niet alles te weten om een positief effect te kunnen hebben op anderen. We leren allemaal nog iedere dag bij, geef elkaar én jezelf daar de ruimte voor.”
- 2. Begin klein**
“Ook al is boodschappen inzamelen voor de Voedselbank wellicht net wat minder sexy dan je op Instagram positief uitspreken over *free the nipple*.”
- 3. Al het activisme is ‘echt’**
“Erken alle vormen van activisme, of het nu om online of offline gaat, of om acties op micro- of macroniveau. Geen enkele vorm van activisme is superieur.”
- 4. Maak keuzes**
“Je kunt niet alle problemen van de wereld tegelijkertijd op je schouders nemen. Je mag keuzes maken in waar je aandacht aan besteedt. Je moet wel, om jezelf in bescher- ming te nemen.”
- 5. Zorg voor jezelf**
“Hoe kun je er voor anderen zijn, wanneer je er in eerste instantie niet voor jezelf bent? Zeg vaker nee, vraag vaker om hulp, stel grenzen en handhaaf ze ook.”
- 6. Pick your battles**
“Besef dat het planten van een klein, empathisch zaadje soms meer nut heeft dan iedere avond in discussie gaan. Soms is die discussie wel nodig en dat is oké, maar activisme hoeft niet te vervallen in een vorm van zelfkastijding.”

Hoe zorg je ervoor dat mensen zich in jouw clubhuis niet zo voelen als puber Lisa op het feministische festival? “Wat heel belangrijk is, is dat iedereen gehoord wordt. Sluit nie- mand buiten en houd met iedereen reke- ning. Vooral de mensen die het hardst geraakt worden door waar je tegen in actie komt. De mensen over wie het gaat in *positions of power*. Dat lijkt me een goed begin.” □

Nooit meer hetzelfde

“De verhalen van de zee vallen stil in de afdelingen van de supermarkt. Ze worden door straatlawaaï en dikke, kartonnen verpakkingen overstemd”, schrijft Bill François. “We vangen niet meer wat we eten, we zien onze voeding uitsluitend nog in verwerkte vorm, en langzaam maar zeker vergeten we zelfs het bestaan van de wezens die we verorberen.”

Hij verwijst naar een onderzoek op basisscholen, waar kinderen de opdracht kregen om een vis te tekenen. De meeste kinderen tekenden een rechthoek. De visstiek als bekende diersoort. Zelf is hij juist bezeten van de zee en al het leven dat daar rondzwemt. Hij schrijft daarover in een toegankelijke, verhalende stijl die mij niet altijd aanspreekt, maar je uiteindelijk wel weet te boeien. Een onvoorstelbare hoeveelheid vissen wordt besproken. De sardine en de kabeljauw. Tonijnen, walvissen, ansjovissen en haringen. De ene anekdote is nog niet voorbij, of er volgt weer een andere. Over de eenzame walvis die net wat lager zingt dan al zijn soortgenoten – “als de laagste noot van een tuba” – waardoor zij hem niet kunnen horen, en hij dus levenslang nooit antwoord krijgt. Geluiden van dit dier werden in 1989 voor het eerst door mensen opgevangen, en sindsdien kan men hem volgen. “Niemand weet of hij in de onmetelijke zeeën ooit andere walvissen heeft ontmoet, of wat hij voelde toen hij ze zag, maar niet met hen kon praten. Niemand heeft hem daadwerkelijk gezien. Voor de mens bestaat de eenzame walvis alleen door zijn gezang, dat hij onophoudelijk, vol hoop, in de leegte van de Stille Oceaan uitstuurt.”

Over de zalm die helemaal aan de andere kant van de Atlantische Oceaan, in de Groenlandse wateren, de Europese rivier kan ruiken waar hij werd geboren, en puur door deze geur te volgen de monding van deze rivier weer terug kan vinden. Dat ruiken blijkt voor veel vissen belangrijk: “Waar wij slechts een vis zien zwemmen, zit het water om hem heen barstensvol onzichtbare vleugjes van heuse geurdeuren: feromonen, die hun gemoedstoestand vertolken. Luchtjes die stress, liefde, honger en dergelijke aangeven. Die luchtjes zijn voor iemand bestemd, maar worden soms onbedoeld door andere neusgaten onderschept: de angstgeur van een kleine vis waarschuwt zijn soortgenoten voor gevaar, maar laat ook roofvissen watertanden.”

Na een tijdje duizelt het je van alle weetjes, maar wat de uitgever van dit boek zegt, is waar: een dagje naar het strand of een duik in zee zal na het lezen van dit boek nooit meer hetzelfde zijn.

Thomas van Slobbe

De begaafde sardine. Bill François. Uitgeverij Atlas Contact, 2020. ISBN 9789045041650. 224 bladzijden, hardcover. Prijs: € 21,99.

PUBLICATIES

Beide kanten van het hek

Hoe moeten we ons landschap gebruiken en hoe delen we dat landschap met andere soorten?

Het debat over natuur versus veehouderij verhit de laatste tijd de gemoederen; neem de stikstofdiscussie, of de controverse rond de komst van de wolf. Filosoof Martin Drenthen ontrafelt de argumenten van zowel boeren als natuurbeschermers. Hoe kijken we aan tegen dieren (houden) aan beide kanten van het hek?

Hek. De ethiek van de grens tussen boerenland en natuurgebied. Martin Drenthen. Noordboek, september 2020. ISBN 9789056156107. 160 pagina's, paperback. Prijs: € 14,90.

Een ecologische moord

Naakttuiniërs, minnaars van holle boom of graszode, God in de braamstruik, de parkstofzuiger: wat hebben die met elkaar gemeen? Ze staan allemaal in *Ecologieën*, een ‘album der natuur’ waarin Atte Jongstra op zoek gaat naar het ecologisch gevoel door de eeuwen heen. Ook het beenkrachtverval bij de natuurwandelaar en voetreizende dominee-dichters komen aan bod. We lezen hoe het laatste oerbos van Nederland verdween en dat de moord op Bonifatius – ja, die bij Dokkum – een daad was van ecologisch verzet. Mét historische illustraties uit zes eeuwen.

Ecologieën. Atte Jongstra. AfdH Uitgevers, oktober 2020. ISBN 9789493183001. 288 pagina's, paperback. Prijs: € 27,50.

Magische eilanden

Van onze eigen Flevopolder tot vuilniseilanden, van milieuvervuilende ‘ultra-star’ eilanden tot eilanden die dreigen uit te sterven. Hoogleraar sociale geografie Alastair Bonnett is op elk eiland geweest en geeft naast wetenschappelijke informatie ook een persoonlijk verslag van wat hij daar aantrof. Over het ecologische belang van eilanden en waarom het zo’n grote ramp is dat er zoveel in rap tempo dreigen te verdwijnen door klimaatverandering.

De magie van eilanden. Alastair Bonnett. Fontaine Uitgevers, september 2020. ISBN 9789464040104. 256 pagina's, paperback. Prijs: € 22,50.

Momentum

Toen de 15-jarige Greta Thunberg in augustus 2018 voor het eerst ging klimaatstaken, kon niemand voorspellen dat ruim een jaar later 7 miljoen mensen wereldwijd haar voorbeeld zouden volgen. Des te bijzonder dat de makers van de documentaire *I am Greta* haar vanaf dag één op de voet volgen. Op die dag zit ze nog alleen voor het Zweedse parlement omdat ze wil dat klimaat hét onderwerp wordt van de aankomende verkiezingen. Inmiddels is dat kleine maar vastberaden meisje met haar protestbord een iconisch beeld. Toen, op dag één, had niemand nog van het woord klimaatstaken gehoord.

Het is interessant om te zien hoe steeds meer jongeren besluiten mee te doen, hoe media als vliegen op de stroop op haar afkomen en Greta plots door allerlei belangwekkende figuren wordt uitgenodigd. Het is geen reconstructie: de makers zijn overal bij, live, en nemen ons mee achter de schermen op bepalende momenten die we uit de media kennen. Nu grootschalige demonstraties door corona vrijwel niet meer mogelijk zijn, is het even slikken om te zien wat een momentum Greta voor de beweging had opgebouwd. Enkele jonge mede-activisten, zoals de Belgische Anuna de Wever, komen ook voorbij. Bij het thuisfront zorgt de status van rijzende ster voor enthousiasme maar ook de nodige bezorgdheid. Natuurlijk is het geweldig dat iedereen Greta wil ontmoeten, maar ze is even jong als kwetsbaar en zat lange tijd niet goed in haar vel. Kan ze al die aandacht wel aan? De camera toont de inpakstress vooraf, de reis en soms zelfs het verblijf in de hotelkamer. In de film is te zien hoe Greta's vader haar gezondheid nauwlettend in de gaten houdt: eten en rusten schieten er al snel bij in.

Niet alleen de manier waarop Greta op sociale media belachelijk wordt gemaakt leidt tot plaatsvervangende schaamte: van de belangrijke politici die dit meisje, dat eigenlijk op school zou moeten zitten, laten opdraven kun je je afvragen of het ze niet vooral om het fotomoment gaat. Gaan ze ook iets doen met haar boodschap, of blijft het *business as usual*? Veelzeggend is het moment waarop Greta teleurgesteld haar koptelefoon afzet bij een bezoek aan de Europese Commissie. Naar het gênante gelul van voorzitter Jean-Claude Juncker kan ze niet langer luisteren. Ook tijdens de lange, zware zeiltocht naar New York (Greta wil niet vliegen) is er gefilmd. Op een bepaald moment zit Greta er helemaal doorheen. In deze context is Greta's emotie tijdens haar toespraak op de VN-Klimaatop in New York, waarmee de film eindigt, nog beter te begrijpen. Critici zullen ongetwijfeld beweren dat ook deze film onderdeel is van een door Greta's ouders geregisseerde mediacampagne. Laat ze.

Wendy Koops

I am Greta, vanaf 22 oktober in de bioscopen.

BIOSCOOP

Gelukkig

Na decennia speelt alleskunner Freek de Jonge eindelijk weer in een film: *De vogelwachter*. Zijn gelaagde personage is al 45 jaar volstrekt gelukkig op een onbewoond eiland. Eigenlijk met zo goed als niets: zijn voetafdruk moet ongelooflijk klein zijn. Hoe ver weg de ‘beschaafde’ wereld ook lijkt, toch spoelt er van alles aan op het strand en vindt hij een aansteker in de buik van een dode vogel. Elke dag telt hij braaf alle vogels en soorten die hij ziet en geeft de aantallen door aan het vogelinstituut waar hij voor werkt. Tot hij op een dag het slachtoffer wordt van bezuinigingen. Dat alles efficiënt en meetbaar moet zijn en worden vastgelegd in statistieken, is een van de grootste excessen van deze tijd, vertelt Freek de Jonge op downtoearthmagazine.nl/freek

De vogelwachter, vanaf 5 november in de bioscopen.

ONLINE

Braindrain

Documentairemaker Gideon Levy vroeg zich af wat het presidentschap van klimaatscepticus Donald Trump zou betekenen voor het klimaatonderzoek. Het was veel, veel erger dan hij vermoedde: milieuwetten worden in hoog tempo teruggedraaid en klimaatdeskundigen in dienst van de overheid verliezen hun baan. In *Vaarwel Amerika* volgt Levy klimaatwetenschappers die noodgedwongen hun heil in Europa zoeken, en helpt hij een onder Trump stilgelegd revolutionair project van NASA nieuw leven in te blazen. De film

Foto: Levy Productions

begint met een interview met een invloedrijke lobbyist van de fossiele industrie, die onder Trump directeur wordt van het Amerikaanse federale milieugagentschap (EPA).

Vaarwel Amerika is te bekijken op 2doc.nl.

ONLINE/BIOSCOOP

Eco-herstel

Het Wildlife Film Festival Rotterdam biedt veel moois. Twee voorbeelden: in *The Meadow – Paradise Lost* groeien reekalveren op in een weiland. Er gebeurt en groeit van alles tussen het gras, blijkt als de camera vanuit kikkerperspectief de verborgen wereld van flora en fauna laat zien. Waarom worden dit soort ongerepte natuurgebieden opgeofferd aan de intensieve landbouw? *Ever Slow Green* zoomt in op Auroville. Deze experimentele stad in Tamil Nadu, Zuid-India werd 50 jaar geleden opgericht door mensen uit verschillende landen die in harmonie wilden samenleven.

Foto: Jan Haft

Om het gebied leefbaarder te maken, begonnen ze aan een uniek bebosingsproject op een geërodeerd woestijnplateau. Een inspirerend voorbeeld van eco-herstel: dit zeldzame type tropisch woud floreert nu weer.

Wildlife Film Festival Rotterdam, 27 okt t/m 1 nov, zie wffr.nl.

Vreemdelingenangst

Pas op voor buitenlanders in de natuur: ze vormen een risico voor de autochtonen. Aldus een waarschuwing van de Nederlandse Voedsel en Warenautoriteit (NVWA), vorig jaar. Nu zou je denken, waar hebben we het over? Het gemiddelde Nederlandse bos wordt bovengemiddeld bevolkt door witte wandelaars. Maar de officiële instantie die moet waken over onze voedselveiligheid had het over exotische planten die een bedreiging kunnen vormen voor ‘inheemse’ planten. De voedselbossenhype brengt namelijk met zich mee dat er her en der bomen en planten worden aangeplant die hier van oorsprong niet groeien. Denk aan Japanse walnoten, Siberische erwten, Chinese dadels, olijfwilgen, dwergmispels en klimaugurken. Moeten we die stroom buitenlandse flora niet tegenhouden aan onze nationale grenzen?

De NVWA liet haar ‘Team invasieve exoten’ een rapport schrijven: ‘Risicobeoordeling van voedselbossen als introductieroute voor invasieve plantensoorten’. Het team ontdekte maar liefst 481 buitenlanders onder de 593 soorten op de voedselbossenplantlijsten. Het gros van de vreemdelingen blijkt geen kwaad te kunnen. Maar 12 planten kregen het predicaat ‘hoog risico voor de biodiversiteit’, waarvan 9 ook nog eens een ‘hoog risico vormen voor het functioneren van ecosystemen’, omdat ze inheemse planten kunnen verdringen. Tjonge. Benieuwd welke angstaanjagende killerplanten er oprukken vanuit de doorgaans schattige voedselbossen met hoog hippiegehalte. Engszins sensatiebelust downloadde ik het rapport van het Team invasieve exoten. Daar had je de tabel met de in knalrood oplichtende planten met hoog biodiversiteitsrisico.

Benieuwd welke angstaanjagende killerplanten er oprukken vanuit de doorgaans schattige voedselbossen

Waaat?! Wát zie ik daar in dat rijtje staan? De rosa rugosa, oftewel de bottelroos, die al meer dan 100 jaar in Nederlandse parken en wegbermen wordt aangeplant, met zijn smakelijke, vitaminerijke rozenbottels waar mijn moeder in mijn kinderjaren de heerlijkste jam van maakte. De cranberry, die sinds 1845 op Terschelling groeit voor de onvermijdelijke kerstdiscompote, maar zich buiten de Wadden nergens thuis voelt. De aardpeer die sinds eeuwen in moestuinen wordt aangeplant vanwege zijn heerlijke knolletjes met artisjokachtige smaak. Allemaal ‘hoog risico voor de biodiversiteit’? Laat me toch niet lachen. Dan is exoot aardappel, waar gangbare boeren wekelijks een hallucinatie-opwekkende cocktail van planten-, insecten-, en schimmeldodende middelen over uitsproeien, een honderdduizend keer ergere ecologische boosdoener. Hier wordt door de NVWA een staaltje door onwetendheid en vooroordelen ingegeven vreemdelingenangst ten beste gegeven. Leve de aardpeer! Al heeft die wel anderszins zijn invasieve kantjes als je ‘s avonds onder de dekens ligt. De *jerusalem artichoke*, zoals de Engelsen hem noemen, wordt ook wel verbasterd tot *fartichoke*.

Michiel Bussink verbouwt eten, geeft workshops over eten en schrijft over eten. Onder andere in zijn boeken *Eten uit de buurt*, *Lekker landschap*, *Ik eet dus ik ben* en *Smaakboek Achterhoeks fruit*. Vind hem op michiëlbusink.nl.

Aardperen met salieboter en hazelnoten

- 1 kilo aardperen
- 100 gram boter
- 2 tenen knoflook
- handvol blaadjes salie
- 100 gram hazelnoten
- peper en zout

Boen de aardperen stevig schoon met een borsteltje. Lukt het niet goed ze schoon te krijgen, dan kun je ze met een dunschiller schillen, wat een behoorlijk klusje is. Kook ze zo’n 5 tot 7 minuten in gezouten water beetgaar. Hak ondertussen de hazelnoten grof en rooster ze in een droge koekenpan. Smelt de boter, roer er de gehakte teentjes knoflook en gehakte salieblaadjes door. Giet de aardperen af, roer er het botermengsel en de hazelnoten door en breng op smaak met peper en zout.

Rebekka de Wit (34)
Is: schrijver en theatermaker
Missie: burgers laten oefenen voor de werkelijkheid

Samen met Aniek Nuyens sta je dit najaar in het theater met ‘De Zaak Shell’. Jullie hebben je laten inspireren door de klimaatzaak tegen Shell. Waarom? “We kwamen erachter dat Shell een grote en belangrijke scenarioafdeling heeft. Die voorspelde in 1998 deze rechtszaak al. Dat betekent dat ze een voorsprong hebben van 20 jaar. En dat merk je: ze kennen hun tekst en spelen hun rol veel beter dan de milieubeweging. Daarom vonden wij het tijd dat we als burgers ook gaan repeteren.”

Hoe pakken jullie dat aan? “We hebben de stemmen van Shell, de overheid, de burger en de consument tegenover elkaar gezet. Door het debat op deze hyper-artificiële manier vorm te geven, proberen we er grip op te krijgen. Want misschien is het theater wel de enige overgebleven ruimte waar mensen echt naar elkaar luisteren en elkaar laten uitspreken. De verdediging die we voor Shell hebben geschreven is eigenlijk de meest waterdichte tekst in het stuk. Het is verwarrend, want ze lijken best een punt te hebben, terwijl ze tegelijkertijd verhullen hoeveel macht ze daadwerkelijk hebben.”

Na een serie ‘repetities voor de werkelijkheid’ spelen jullie straks de finale. Wat hebben de repetities concreet opgeleverd? “Ik raak altijd een beetje in de war van het woord concreet, want dan moet ik denken aan tochtstrips en zonnepanelen. Maar als theatermaker hoop ik een bijdrage te leveren aan het publieke debat. Zodat mensen snappen dat we onze politieke energie verspillen aan het lezen van verpakkingen in supermarkten. Het is een illusie dat we ons een weg uit de klimaatcrisis kunnen consumeren. In plaats daarvan moeten we de macht bekritisieren en uitdagen.”

“De scenarioafdeling van Shell heeft deze rechtszaak in 1998 al voorspeld”

Hond

Nederland telt ruim anderhalf miljoen honden. Zij belasten het milieu vooral door hun voedsel, ontlasting en autoritjes naar de uitlaatplek. Een gemiddelde hond stoot ongeveer een ton CO₂ per jaar uit. Ter vergelijking: zijn baasje het tienvoudige.

Voordelen: Veel of weinig uitstoot, het gezondheidseffect van het hebben van een hond blijft voor de baas een feit.

Nadelen: Poep! Hondendrollen kunnen niet gecomposteerd worden. Een hond produceert dagelijks 0,22 kilo poep. Alle honden samen 330.000 kilo Hollandse hondendrollen per dag. Daar heb je best veel (plastic!) poepzakjes voor nodig.

Hondensnacks zijn vaak gemaakt van exotisch wild, zoals kangoeroe of springbok. Niet bepaald lokaal.

Impact: Hoe groter de hond, hoe groter zijn portie voedsel. Die bestaat voor 25 procent uit vlees. Niet alleen maar restproduct. De hoeveelheid vlees die nodig is om alle honden van voedsel te voorzien is volgens een rapport van de Universiteit Wageningen in elk geval groter dan de hoeveelheid slachtafval die vrijkomt in de vleesindustrie.

Vlees heeft een grote klimaatimpact. Gelukkig zijn er ook hondenbrokken te koop die gemaakt zijn van insecten. Net zo voedzaam, minder uitstoot. 35 procent van de honden is te dik. Hier valt winst te behalen.

Hoe groen is je gezelschapsdier?

De helft van de Nederlandse huishoudens heeft een of meer huisdieren. Samen is dat goed voor ruim 33 miljoen troetelbeesten. Elk van hen - teckel, tortel of tijgerpython - eet, poept en heeft zorg nodig. Wat is de milieu-impact van onze dierbare huisvrienden, vraagt Down to Earth zich af.

Kat

Ook de kat eet vlees. Meer dan de hond, zelfs. Maar dat is niet het grootste probleem. Het eigenwijze beest ligt onder vuur omdat het een aanzienlijk aandeel heeft in het verdwijnen van onze dierbare vogels. Het lievelingsdier van een kwart van de Nederlandse huishoudens blijkt een invasieve soort. Wereldwijd zijn er volgens NPO Focus al 33 diersoorten uitgestorven door de introductie van katten. Auw!

Voordelen: Er is eenvoudig wat aan te doen: steriliseren danwel castreren zodat er minder katten bijkomen, poezen een kraagje omdoen zodat ze eerder worden gespot door vogels. Of de kat binnenhouden.

Nadelen: Binnenkatten zijn zielig. Geen porem, zo'n kraagje. Steriliseren/castreren kost een hoop geld en kittens zijn zo schattig.

Impact: Er wonen bijna 3 miljoen katten in Nederlandse huizen. Daarnaast leven er nog ongeveer een miljoen verwilderde katten in ons land. Volgens de Vogelbescherming vangen ze zo'n 18 miljoen vogels per jaar. En Universiteit Groningen ontdekte dat minstens een op de drie weidevogelkuikens door een kat wordt opgegeten. En dan nog iets: The Shift Project rekende uit dat online streamen wereldwijd voor ruim 300 miljoen ton CO₂-uitstoot zorgt. Weet wat je doet als je een kattenfilmpje kijkt!

Konijn, cavia, hamster

Nee, dan konijnen en knaagdieren, die eten tenminste plantaardig. Hoewel een hamster zeker niet vies is van een gedroogde meelworm op zijn tijd.

Voordelen: Aan de konijnen (groepsdieren, beter neem je er twee) kun je mooi die buitenste sla-bladeren kwijt. Wil je echt duurzaam zijn? Eet ze op aan het eind van hun leven.

Nadelen: Veel van de behuizingen voor knaagdieren die in de dierenwinkel worden verkocht zijn niet geschikt. Zonde van al dat plastic!

Impact: Een plantaardig dieet scheelt, net als bij mensen, een pak. Wat een konijn, cavia of hamster verder nodig heeft, is bodembedekking. Dat is er in vele varianten: stro, hennepvezel, turfstrooisel. Dat laatste wordt gewonnen uit veen. Daarbij komen enorme hoeveelheden CO₂ vrij.

Vis

Nederland is een van de drie grootste importeurs van tropische vissen ter wereld. Ook de goudvis komt via Schiphol ons land binnen gezwommen.

Voordelen: Met het juiste formaat vijver of aquarium kan een goudvis wel 20 jaar worden.

Nadelen: Door de zware reis die goudvissen maken voordat ze in je huis belanden, halen ze dat bijna nooit.

Impact: Ja, je aquarium kost stroom. En het per vliegtuig vervoeren van miljoenen tropische vissen per jaar zorgt, naast dierenleed, voor flink wat CO₂-uitstoot. Maar kwalijker nog is de schade die de siervisserij aanbrengt aan het leven in zee. Volgens de VN zijn er rond 2050 geen koraalriffen meer, terwijl die essentieel zijn voor de biodiversiteit onder water.

Vogel

Nederland is een vogelland. Beroemd om zijn kwekers, maar er is ook veel illegale handel in tropische vogels, zoals papegaaien. Misschien niet zo exotisch, maar met een kip weet je wel wat je hebt.

Voordelen: Omelet, roerei, frittata, eiersalade, shakshuka. Met kippen kun je knuffelen. Ze eten je kliekjes.

Nadelen: Geen vrolijke kleurtjes. Kippen kunnen niet zingen, laat staan praten. Als een kip doodgaat, mag je haar niet begraven in je achtertuin. Opeten kan wel.

Impact: Van alle vogels die je kunt houden, is de kip het meest duurzaam. Vijf vierkante meter tuin, meer heb je niet nodig. Als je ze gevarieerd te eten geeft en lekker laat scharrelen, maken ze compost voor je tuin.

Reptiel en amfibie

De mogelijkheden zijn eindeloos. Wat dacht je van een slang of een baarddagaam?

Voordelen: Interessant om naar te kijken. Reptielen kunnen erg oud worden. **Nadelen:** Hebben levend voedsel nodig. Een terrarium opbouwen kost tijd en aandacht. Niet gemakkelijk.

Impact: Omdat een terrarium dieren herbergt die vaak komen uit landen waar het een stuk warmer is dan hier, heeft het verwarming nodig en dat kost flink wat energie. Veel dieren worden illegaal verhandeld. Gevaar bestaat dat bedreigde soorten daardoor nog sneller uitsterven.

AARDE ZOEKT LEDEN → OMROEP GROEN

Met 50.000 leden kunnen
we de aarde de aandacht
geven die ze verdient.

Geef de aarde zendtijd.
Word vóór 1 januari lid van
Omroep Groen.

Scan de QR-code
of ga naar
omroepgroen.nl

Kernenergie? Geen duurzame oplossing voor het klimaatprobleem!

te duur, te traag,
te vervuילend,
te gevaarlijk

De komende jaren zal het
erom spannen; gaan we ons
laten afleiden door kern-
energie of investeren we
geld, tijd en kennis in echt
duurzame oplossingen?

Steun WISE en word donateur

Voor een groene energierevolutie,
zonder kernenergie.

www.wisenederland.nl

020-6126368

wise mee met de
energierevolutie

Colofon

Down to Earth

Nummer 61, oktober 2020

Down to Earth is een uitgave van
Vereniging Milieudefensie. Het wordt
gemaakt op basis van een onafhankelijk
redactiestatuut. De artikelen geven niet
noodzakelijk het standpunt van
Milieudefensie weer.

Contact

Postbus 19199,
1000GD Amsterdam,
020 626 26 20
redactie@downtoearthmagazine.nl
www.downtoearthmagazine.nl

Redactie

Carolien Ceton (hoofdredacteur) en
Roos van Tongerloo (redacteur)

Redactieraad

Marlijn Dingshof, Karen van den Einde,
Erica Meijers, John Verhoeven

Art-direction en vormgeving

8-13 Ontwerpers, Marjan Peters.
www.8-13.nl

Druk

Senefelder Misset.
Gedrukt op 100% kringlooppapier.

Abonnement

Minimaal €35,- per jaar voor zes nummers.
Je bent dan ook lid van Milieudefensie.
Wijzigingen kan bij de Servicelijn:
service@milieudefensie.nl of
020 626 26 20, ma t/m do van
09.30 - 16.30 uur. Opzeggen kan via
020 205 14 21, ma t/m do 08.30 -
21 uur, vr 08.30 - 18 uur, za 10 - 16 uur.

Advertenties

YUNO,
Henriëtte Tomassen,
06 508 44 808
info@yuno.nu,
www.yuno.nu

ISSN: 2211-0712

Ledencongres (ALV) van Milieudefensie

Daar ben jij toch ook bij?

Waar: via livestream en voor een kleine groep op locatie in Utrecht.
Wanneer: 12 december van 10.00 tot 15.00 uur.

Maakt jouw stem het verschil? Meld je aan!

Meepraten en vragen stellen over de agendapunten of alvast je
stem uitbrengen? Dat kan al 2 weken van tevoren! Meer informa-
tie ontvang je zodra je je hebt aangemeld.

Alle leden krijgen 2 weken van tevoren een link met een unieke
code om te stemmen. De Algemene Ledenvergadering is onder-
deel van het ledencongres, afgewisseld met muziek, lezingen en
interessante workshops.

zaterdag
12 december
10.00 -
15.00 uur

Wil je meer weten?

Ga naar milieudefensie.nl/alv en meld je aan!
Of neem contact op met de Servicelijn
020-6262620, service@milieudefensie.nl

Foto: Milieudefensie / Mariëke Wijnjes

milieudefensie
voor veranderaars

Bijlo belt...

... Aap

“Aap, goedendag.”

“Ha Aap, Vincent Bijlo hier, komt het uit?”

“Ja, wacht, ik klim even buiten het bereik van de *master*. Ja, ik zit,
goeje tak dit. He he, dat gepluk gaat een aap niet in de kouwe
kleren zitten.”

“Precies, daar bel ik over. Ik las namelijk dat Carrie Symonds...”

“Carrie Symonds? Dat is toch de verloofde van die onbeschaafde
aap met kleren aan uit Engeland?”

“Ja, die ja. Symonds steunt een oproep van dierenactivistenorga-
nisatie PETA tot het boycotten van Thaise kokosproducten. En dat
doet ze, Aap, omdat jij als slaaf gebruikt wordt om kokosnoten te
plukken.”

“Hoe weet zij dat nou weer?”

“Nou ja, PETA zegt het, en dan denkt Symonds: wat zielig!”

“Die vent van haar gebruikt mensen ook als slaven, maar goed, ze
heeft gelijk, ik ben een tot aapgemaakte, eh, slaafgemaakte aap.”

“Ben je in gevangenschap geboren, want dat beweren de kokos-
boeren.”

“Ach welnee, natuurlijk niet, die kokosboeren beweren zoveel.
Die zeggen ook dat wij, slaafgemaakte plukapen, onderdeel zijn
van de traditionele cultuur. Wat een flauwekulargument is dat
zeg. Zo kun je alles wel goedpraten. Dan kan je ook wel zeggen:
Ja, dat ophangen, dat wij doen, aan onze gezellige galg op het
marktplein, dat hoort bij onze traditionele cultuur, en het is leuk
voor de toeristen, dan kunnen ze selfies met de doden maken. Ik
ben slaaf, zeker, maar weet je, ik vind het eigenlijk best een aar-
dig leventje. Stel dat mijn master failliet gaat door jullie boycot,
waar moet ik dan heen? Ze zien me aankomen, in het wild. Naar
zo'n apenopvangcentrum? Schei toch uit, ik hoor daar hele slech-
te verhalen over. De apen die ik ken die daar heen zijn gegaan
krijgen dag in dag uit te horen hoe vreselijk duur ze zijn en hoe
dat allemaal betaald moet worden. Die apen voelen zich schuldig,
die schamen zich. Dus laat mij hier nou maar gewoon slaaf zijn
en kokosnoten plukken, als het te erg wordt, nou dan laat ik er
een vallen, precies op het hoofd van de master. En dan komt er
een nieuwe master, en als het dan weer te erg wordt... Dus koopt
allen Thaise kokosmelk, gemaakt van noten geplukt door mij!

Geef dat maar door aan Symonds.”

Vincent Bijlo

Illustratie: Renée Gubbels

Neem het samen met ons op
tegen een van de machtigste
bedrijven ter wereld

**Steun onze
klimaatzaak
tegen Shell**

klimaatzaakshell.nl

milieudefensie
voor veranderaars

